

Research paper
4 (2), Summer, 2025

Lexical Context of the Prophet's (PBUH) Discourse in Makateeb al-Rasul (Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Theory)

Azim Athari¹ Zahra Khosravi Vamkani^{*2} Heidar Sohrabi³

¹ Ph.D. Student, Department of Arabic Language and Literature, Central Tehran branch of Azad University, Tehran, Iran. E-mail: azimathari59@gmail.com

² Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Azad University Central Tehran Branch, Tehran, Iran. E-mail: zah.khosravi_vamakani@iauctb.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Amin Police University, Tehran, Iran. heydar.sohrabi@apu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research article

Article history:

Received: 19 July 2024

Accepted: 18 October 2024

Keywords:

Critical Discourse Analysis,
Makateeb al-Rasul,
lexical structure,
syntactic structure

ABSTRACT

This research was done with the aim of explaining the type of discourse, attitude and vision of the Prophet (PBUH) in terms of linguistic and ideological construction in the schools of the Prophet. In this research, Norman Fairclough's critical discourse analysis method was used, and the text of Makatib al-Rasul was analyzed in a descriptive-analytical way at the level of vocabulary, verbal structure, and syntax. The findings showed that the lexical structure in the words of the Prophet (PBUH) was selected according to the type of audience, the requirements of the time, and the language of the recipient of the message. Verbal structure is also based on nominal sentences and news tone, and conditional tone is used when dealing with contracts and treaties. This linguistic approach shows the Prophet's (pbuh) effort to instill religious, moral, political and religious discourses.

Cite this article: Athari, A., Khosravi Vamkani, Z., Sohrabi, H. (2025). "Lexical Context of the Prophet's (PBUH) Discourse in Makateeb al-Rasul (Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Theory)". *Journal of Linguistic Studies: Theory and Practice*, 4(2), 103-132.

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: [10.22034/jls.2024.141412.1117](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141412.1117)

* (Corresponding Author) zah.khosravi_vamakani@iauctb.ac.ir

1. Introduction

The study of the thoughts and conduct of religious leaders, particularly the Prophet of Islam (PBUH), plays a fundamental role in enlightening human civilization and in outlining proper models of governance, leadership, and social interaction. The Prophetic Sunnah and discourse, as a rich source of religious, cultural, and political teachings, can open new horizons for human society when confronting the challenges of the contemporary world. Focusing on the letters of the Prophet of Islam (PBUH) during the periods of prophethood and governance, the present study seeks to elucidate the dominant discourse, linguistic structure, and ideological content of Islamic governance. The theoretical framework of the research is Critical Discourse Analysis (CDA) based on Norman Fairclough's model, which analyzes language in relation to social, historical, and cultural contexts, power relations, and ideology. The research data consist of the letters compiled in the book *Makatib al-Rasul*, and the study adopts a descriptive-analytical methodology. In addition to examining rhetorical structures, particular attention is paid to the temporal, situational, environmental, and historical contexts of the letters in order to reveal neglected dimensions of Prophetic discourse. The findings indicate that the letters of the Prophet (PBUH) reflect a coherent and purposeful discourse grounded in divine principles, justice-oriented governance, and intelligent management of power relations, offering a sustainable model for political and social leadership.

2. A brief note of previous works

In the field of discourse analysis, and particularly critical discourse analysis, extensive research has been conducted in the form of books and articles. Among the most important sources used in the present study are works by Fairclough, Ozdanlou, and Aghagolzadeh. In addition, numerous studies employing discourse analysis approaches have examined literary texts, including the poetry of Samih al-Qasim, the novel *Savushun* by Simin Daneshvar, and the novel *Al-Sabbar* by Sahar Khalifeh. With regard to the analysis of *Makatib al-Rasul*, several studies have also been conducted, including the article by Ameli and Mousavian on the discourse analysis of some of the Prophet's letters to the rulers of Iran, Rome, and Abyssinia, which adopts an approach different from Fairclough's model and is limited to only a few letters. Moreover, the study by Ezzeddin Ibrahim on the letters of the Prophet (PBUH), translated into Persian, examines various aspects of these letters, including their literary discourse. Despite these contributions, a clear research gap remains in the comprehensive analysis of *Makatib al-Rasul* based on the theoretical framework of Critical Discourse Analysis.

3. Theoretical framework

The theoretical foundation of the present study is based on the concept of "discourse" and Critical Discourse Analysis. Discourse, as a linguistic term, was first introduced by Zellig Harris and later entered the field of the humanities. It refers to verbal and semantic interaction between speaker and listener, as well as the social and semantic functions of language in use, and it deals

with linguistic units beyond the sentence level. In various definitions, discourse is associated with precise discussions in philosophical, literary, and political domains, and in Arabic the term *khitab* is used as its equivalent. Some scholars regard literary discourse as a tool for critiquing and explicating the aesthetic qualities and effects of literary works. Norman Fairclough, in particular, presents discourse analysis as an effective method for examining social and cultural change, emphasizing the interconnection between text and broader social, historical, and cultural structures.

According to Fairclough's Critical Discourse Analysis model, text analysis is conducted at three levels: description, interpretation, and explanation. At the descriptive level, linguistic features of the text—such as key vocabulary, syntactic and grammatical structures, cohesion, style, and speech acts—are examined. The aim of this stage is to identify how power, ideology, and identity are reproduced in texts and how linguistic structures relate to social and cultural contexts. The interpretative level focuses on analyzing the underlying concepts and ideologies of the text and how audiences interpret them, while taking into account social, cultural, and intertextual contexts. At the explanatory level, the text is analyzed within the framework of power relations and social struggle, clarifying the role of discourse in reproducing or transforming social structures.

4. Research methodology

In the methodological discussion, particular attention is given to the compilation method of *Makatib al-Rasul* by Ayatollah Ahmadi Mianji. The letters of the Prophet of Islam (PBUH), addressed to kings, rulers, tribal leaders, and prominent figures of his time, constitute a valuable collection of religious, political, and cultural correspondence. Written in eloquent Arabic and typically beginning with "In the name of God, the Most Merciful, the Most Compassionate," these letters contain invitations to Islam, wise counsel, clear directives, and purposeful warnings. Their eloquence, brevity, avoidance of redundancy, and precise diction have drawn the attention of scholars such as Ahmadi Mianji and provide an appropriate basis for critical discourse analysis. The research method employed in this study is Critical Discourse Analysis based on Norman Fairclough's theoretical framework. Within this approach, the letters of the Prophet of Islam (PBUH) are examined with a focus on linguistic, ideological, and discursive structures. The data consist of the letters compiled in *Makatib al-Rasul*, edited by Ali ibn Hossein-Ali Ahmadi Mianji. The analysis is descriptive-analytical in nature and takes into account the temporal, situational, environmental, and historical contexts of the letters. This approach is used to elucidate the power relations, ideologies, and worldviews reflected in the Prophetic discourse.

5. Conclusion

The findings of the study at the lexical level of discourse analysis demonstrate that the Prophet's letters exhibit a coherent and purposeful system and can be examined through seven distinct lexical sets. In the opening sections of the letters, the Prophet (PBUH) carefully observes social

and political hierarchies, thereby demonstrating his method of prophethood to various audiences, including tribal leaders, rulers, and nations. In more than half of the letters, the discourse begins with the name of God, followed by the Prophet's self-identification as God's Messenger, and then a respectful address to the recipient, reflecting the integration of divine legitimacy and communicative etiquette in Prophetic discourse.

The second lexical set encompasses doctrinal vocabulary such as faith, piety, obedience, righteous deeds, divine unity, invitation to Islam, religion, guidance, avoidance of polytheism, and adherence to the Qur'an. In these letters, the Prophet (PBUH), drawing upon Qur'anic content, calls rulers and peoples to faith in divine unity and acceptance of guidance. The social lexical set includes concepts such as peace, freedom, security, justice, unity, truth, and avoidance of oppression. The Prophet emphasizes social reform, good deeds, righteous action, and the establishment of security and tranquility, while addressing freedom in both religious and social dimensions.

In the economic domain, terms such as khums, zakat, jizya, charity, ownership, usury, contracts, grants, and taxation are analyzed. The Prophet's lexical and semantic precision in explaining these matters demonstrates his discursive competence in organizing economic relations. The fifth lexical set comprises ethical concepts including truthfulness, fidelity to covenants, greetings of peace, coexistence, modesty, chastity, and self-restraint. Notably, the concept of *sidq* (truthfulness) and its derivatives function as prerequisites for security and protection. Political discourse, as a core element of the Prophetic discourse, is represented through vocabulary related to warning, threat, conditions, punishment, security, jihad, war, and confrontation with polytheists. Finally, the religious lexical set includes terms related to Islamic duties and rituals such as prayer, fasting, pilgrimage, jihad, and other religious ordinances.

At the structural level, the frequent use of nominal sentences, past and present tense verbs, and supplicatory expressions is notable. Past tense verbs convey certainty and factuality, lending authority and assurance to the text, while present tense verbs impart dynamism and continuity. The combined use of these structures, along with supplicatory expressions, enhances the emotional, persuasive, and rhetorical power of the Prophet's discourse and effectively reinforces key concepts in the minds of the target group.

دوره ۴، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۰، تابستان ۱۴۰۴، ص. ۱۰۳-۱۳۲

بافت واژگانی گفتمان پیامبر (ص) در مکاتیب الرسول بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف

عظیم اطهری^۱، زهرا خسروی ومکانی^{۲*}، حیدر سهرابی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد، واحد تهران مرکز، تهران، ایران. azimathari59@gmail.com
۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز، تهران، ایران. zah.khosravi_vamakani@iauctb.ac.ir
۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه جامع علوم انتظامی امین، تهران، ایران. heydar.sohrabi@apu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	این تحقیق با هدف تبیین نوع گفتمان، نگرش و بینش پیامبر(ص) از نظر ساخت زبانی و ایدئولوژیک در مکاتیب‌الرسول انجام شده است. در این پژوهش، روش تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف مورد استفاده قرار گرفت، و متن مکاتیب‌الرسول به شیوه‌ای توصیفی-تحلیلی در سطح واژگان، ساختار کلامی و نحوی بررسی شد. یافته‌ها نشان داد که ساختار واژگانی در کلام پیامبر(ص) متناسب با نوع مخاطب، مقتضیات زمان، و زبان گیرنده پیام انتخاب شده است. ساختار کلامی نیز بر مبنای جملات اسمیه و لحن خبری استوار است و در مواقعی که به قراردادهای و معاهدات پرداخته می‌شود، از لحن شرطی استفاده می‌شود. این رویکرد زبانی نشان‌دهنده تلاش پیامبر(ص) برای القای گفتمان‌های اعتقادی، اخلاقی، سیاسی و دینی است.
تاریخ وصول: ۲۹ تیر ۱۴۰۳	
تاریخ پذیرش: ۲۷ مهر ۱۴۰۳	
واژه‌های کلیدی: تحلیل گفتمان انتقادی، مکاتیب الرسول، بافت واژگانی، ساختار نحوی	

استاد: اطهری، عظیم، خسروی ومکانی، زهرا، سهرابی، حیدر (۱۴۰۴). «بافت واژگانی گفتمان پیامبر(ص) در مکاتیب الرسول بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف». پژوهش‌های زبانشناسی: نظریه و کاربرد، ۲(۴)، ۱۰۳-۱۳۲.

حق مؤلف: نویسندگان

ناشر: دانشگاه کردستان

DOI: [10.22034/jls.2024.141412.1117](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141412.1117)

۱. مقدمه

تحقیق و تفحص و مطالعه در مورد اندیشه‌های ناب و سیره پیشوایان دینی یکی از بن‌مایه‌های اساسی روشنگری تمدن بشری و خمیرمایه رسیدن به سعادت و بهروزی و گامی اساسی در دستیابی به مسیری مطمئن و راهی روشن برای سعادت اخروی است. بی‌شک استفاده از این اندیشه‌ها به ویژه در جهان امروز می‌تواند پرده جاهلیت مدرن را از دیدگان بشریت کنار زند و چشم و دل بشریت را نسبت به مسیر آینده روشن کند.

تعقق و تفکر در شخصیت و سیره سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پیامبر(ص)، چشم‌اندازهای مفید و تازه‌ای را در برابر دیده‌گان مان می‌گشاید و ما را متوجه نکات اساسی و راهبردی در زمینه حکومت‌داری، رهبری و تعامل با دوست و دشمن می‌سازد؛ چرا که سیره نبوی منبعی سرشار و غنی است که باید به خوبی مورد بهره‌برداری قرار گیرد، تا اینکه برای همیشه به‌عنوان بزرگترین مشعل، جهت‌پرتوافکنی در مسیر طولانی دعوت و ایجاد حکومت اسلامی و رفع نیازهای روحی و روانی جامعه انسانی پایدار بماند. در این پژوهش با بررسی نامه‌های صادر شده توسط پیامبر (ص) در دوران نبوت و حکومت، گفتمان غالب و فکر اصلی حکومت اسلامی و محتوای دینی و فرهنگی و ساختار حکومت به تصویر کشیده شده است. از منظر تحلیل گفتمان انتقادی صاحب‌نظران این رهیافت در حوزه نقد ادبی برآند که در تحلیل متن‌های ادبی افزون بر جنبه‌های صوری و واژگانی، عوامل گوناگون فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نقش دارند (مقدادی، ۱۳۷۸: ۱۳۱-۳). تحلیل گفتمان انتقادی از نخستین سال‌های دهه ۷۰ میلادی به‌وسیله اندیشمندانی چون تئون ون دایک*، راجر فاولر^۱ و نورمن فرکلاف^۲ بیان شده است. این نظریه، نوعی تحلیل گفتمان است که از مطالعات جامعه‌شناختی ناشی می‌شود و علاوه بر اطلاعات بافت غیرزبانی، اطلاعاتی از سطوح بالاتر، انتزاعی‌تر و عمده‌تر بافت تاریخی، روابط قدرت، ایدئولوژی، جهان‌بینی، ساخت‌ها و روابط بافت اجتماعی و فرهنگی را در شکل‌بخشی به زبان موثر می‌داند (دبیرمقدم، ۱۳۷۸: ۴۸؛ آقاگل‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۲۰).

توجه به شیوه بیان پیامبر (ص)، نوع گفتار و گفتمان آن حضرت، شیوه برخورد زبانی و کلامی ایشان با افراد مختلف، نوع نگاه و دیدگاه وی در برخورد با مخالفین، منتقدین، حکام، فرمانروایان و افراد عادی و شیوه صحبت با آن‌ها و واژگان به‌کار گرفته شده در نامه‌های ایشان ضرورتی است که می‌توان با مطالعه و توجه به آن‌ها و به‌کارگیری آن‌ها درس سیاست و زمامداری آموخت. این همان موضوعی است که ضرورت بررسی و توجه به نامه‌ها را بیشتر می‌کند.

پژوهش حاضر به‌صورت نظام‌مند به بررسی و تحلیل گفتمان پیامبر (ص) در نامه‌های ایشان می‌پردازد. ابتدا مقدمه‌ای بر اهمیت مطالعه سیره و گفتمان نبوی ارائه می‌شود. سپس، روش تحقیق و

*T. V. Dyke

^۱R. Fowler^۲N. Fairclough

رویکرد نظری مورد استفاده تشریح می‌گردد. در بخش بعد، تحلیل دقیق نامه‌های پیامبر (ص) از دیدگاه ساختارهای زبانی و ایدئولوژیک ارائه می‌شود. در نهایت، نتایج حاصل از این تحلیل‌ها جمع‌بندی شده و به تبیین گفتمان پیامبر (ص) در مکاتیب الرسول پرداخته می‌شود.

تحلیل گفتمان شخصیتی مانند پیامبر (ص) اگر چه بارها توسط مورخان و نویسندگان صورت پذیرفته، ولی باید گفت که مکاتیب ایشان آن قدر از فصاحت معنا و ساختارهای کلامی و زبانی برجسته برخوردار است، که در واکاوی کلام ایشان به جنبه‌هایی محدود از ساختارهای متنی کلام، همچون ساختارهای بلاغی توجه شده و ابعاد دیگر آن مورد غفلت واقع شده است که در این پژوهش برآنیم تا متن را از جنبه‌های دیگر از جمله بافت زمانی، موقعیتی و محیطی، و تاریخی مورد بررسی قرار دهیم و از این رهیافت زبان و گفتمان پیامبر (ص) در نامه‌ها را تبیین نماییم.

روش تجزیه و تحلیل در این پژوهش، تحلیل گفتمان انتقادی بر اساس نظریه نورمن فرکلاف (۱۳۷۹) است. این روش شامل بررسی عمیق ساختارهای زبانی، ایدئولوژیک و گفتمانی موجود در نامه‌های پیامبر (ص) است. داده‌های مورد استفاده شامل نامه‌های موجود در کتاب «مکاتیب الرسول» است که توسط علی بن حسینی احمدی میانجی گردآوری شده است. تحلیل به صورت توصیفی-تحلیلی انجام می‌شود و تمرکز بر بافت زمانی، موقعیتی، محیطی و تاریخی این نامه‌ها است. این روش به منظور کشف روابط قدرت، ایدئولوژی‌ها و جهان‌بینی‌های موجود در گفتمان پیامبر (ص) به کار گرفته شد.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که گفتمان، نگرش و بینش پیامبر اسلام (ص) در نامه‌های ایشان (مکاتیب الرسول) با توجه به ساختارهای زبانی و ایدئولوژیک بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف (۱۳۷۹) چگونه تبیین و تحلیل می‌شود؟

۲. پیشینه پژوهش

در مورد تحلیل گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی، پژوهش‌های بسیاری در قالب کتاب و مقاله صورت گرفته که از منابع مهم مورد استفاده در این پژوهش می‌توان به تحلیل گفتمان انتقادی (فرکلاف، ۱۳۷۹)، گفتمان و جامعه (عضدالملو، ۱۳۸۰)، تحلیل گفتمان انتقادی (آقا گل زاده، ۱۳۸۵) اشاره کرد. از جمله مقالاتی که در این زمینه نوشته شده می‌توان به «تحلیل گفتمان اشعار سمیع القاسم بر اساس رویکرد بینافردی» (رستم‌پور ملکی، ۱۳۹۰)، «تحلیل گفتمان غالب در رمان سووشون سیمن دانشور» (قبادی و همکاران، ۱۳۸۸)، «بررسی رمان "الصبار" سحرخليفة بر اساس الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف» (عباسی، ۱۳۹۱) اشاره کرد. از مهم‌ترین آثاری که در زمینه تحلیل و بررسی مکاتیب الرسول نگارش شده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. عاملی و موسویان (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل گفتمان نامه‌های پیامبر اسلام (ص) به سران سه کشور ایران، روم و حبشه» به بررسی گفتمان نامه‌های پیامبر (ص) پرداخته‌اند. در این مقاله که فقط این چند نامه تحلیل شده، گفتمان پیامبر (ص) به شکلی متفاوت از شیوه فرکلاف بررسی و تبیین شده است. ابراهیم (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با

عنوان «پژوهشی در نامه‌های پیامبر(ص)» ابعاد مختلفی از نامه‌های پیامبر(ص) از جمله گفتمان ادبی را مورد بررسی قرار داده است.

۳. مبانی نظری پژوهش

گفتمان یک اصطلاح زبان‌شناسی است که توسط زلیگ هریس (۱۹۵۲) معرفی شد. کادن گفتمان را به مباحث دقیق در زمینه‌های فلسفی، ادبی، سیاسی و غیره اطلاق می‌کند (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۷۲؛ عضدانلو، ۱۳۸۰: ۱۴). به‌طور کلی، گفتمان به تبادل کلامی و معنایی بین گوینده و شنونده و عملکردهای اجتماعی و معنایی زبان در زمان کاربرد اشاره دارد (میلز*، ۲۰۰۳: ۱۰؛ آقا گل زاده، ۱۳۸۵: ۲۶). گفتمان با واحدهای زبانی بزرگتر سر و کار دارد (فالور و همکاران، ۱۳۶۹: ۱۷-۳۸؛ مک دانل^۱، ۱۳۸۰: ۵۵). در عربی، واژه «خطاب» معادل گفتمان است (ابن منظور، ماده خطب، ج ۱: ۳۶۰). حنفی گفتمان ادبی-هنری را نقدی برای بیان زیبایی‌ها و تأثیرات آثار ادبی می‌داند (حنفی، ۱۹۹۸م: ۲۶). نورمن فرکلاف تحلیل گفتمان را به‌عنوان روشی برای بررسی تغییرات اجتماعی و فرهنگی معرفی کرده است (آقاگل‌زاده و غیثیان، ۱۳۸۶: ۴۰-۴۱). او تحلیل گفتمان را در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین انجام می‌دهد و معتقد است که متن وابسته به کلیتی است که عناصر داخلی آن به یکدیگر مرتبط بوده و به عوامل بیرونی نیز متکی هستند (نیستانی، ۱۳۸۳: ۱۳).

۱.۳ سطح توصیف

سطح توصیف از منظر فرکلاف به بررسی ویژگی‌های زبانی متن می‌پردازد. این مرحله شامل تحلیل واژگان کلیدی، ساختارهای دستوری، نحوی، انسجام و پیوستگی متن، سبک نوشتاری یا گفتاری، و کنش‌های گفتاری مانند دستور، سوال و اظهارنظر است (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۶۷-۱۷۱). هدف این سطح، درک نحوه بازتولید قدرت، ایدئولوژی‌ها و هویت‌ها در متن‌ها و گفتگوها است. برای مثال، تحلیل یک متن سیاسی در سطح توصیف، با بررسی ساختار واژگانی، نشان می‌دهد چگونه گفتمان یک مقام سیاسی می‌تواند به تحکیم یا تضعیف قدرت سیاسی منجر شود. این سطح به محققان کمک می‌کند الگوهای زیرساختی زبان را شناسایی کرده و ارتباط آن‌ها را با ساختارهای اجتماعی و فرهنگی بررسی کنند. سطح توصیف به‌عنوان پایه‌ای برای سطوح بالاتر تحلیل، یعنی تفسیر و تبیین، عمل می‌کند.

۲.۳ سطح تفسیر

سطح تفسیر در تحلیل گفتمان، به بررسی مفاهیم و ایدئولوژی‌های پنهان در متن و نحوه دریافت مخاطبان از آن می‌پردازد. این فرایند شامل تحلیل تأثیر زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی بر تفسیر متن، شناسایی ارتباطات بین متون مختلف و تأثیر آن‌ها بر همدیگر، و شناخت فرآیندهای شناختی در تشکیل مفاهیم است. با بررسی تفسیرهای مختلف متن و نحوه انتقال ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت، محققان به

*S. Mills

†D. MacDonnell

درک بهتری از ارتباط متن با جامعه و تأثیرات متقابل آن دست خواهند یافت (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۵-۲۴۴).

۳.۳ سطح تبیین

در این سطح محقق به بررسی نقش متن در روند مبارزه اجتماعی و قدرت می‌پردازد. این مرحله با استفاده از دانش زمینه‌ای، به بازتولید و تفسیر متون می‌پردازد، که بر تشکیل و تغییرات گفتمان اجتماعی تأثیر می‌گذارد. این فرآیند به تکمیل مراحل توصیف و تفسیر می‌پردازد و نقش گفتمان در جامعه را توضیح می‌دهد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵).

۴. روش‌شناسی آیت الله احمدی میانجی در تألیف «مکاتیب الرسول»

نامه‌های پیامبر اسلام، حضرت محمد (ص)، گنجینه ارزشمندی از مکاتبات است که ایشان به پادشاهان، فرمانروایان، سران قبایل، و افراد برجسته زمان خود ارسال کرده‌اند. این نامه‌ها که به زبان فصیح عربی نگاشته شده‌اند، حاوی دعوت به اسلام، توصیه‌های حکیمانه، دستورات روشن و گاه هشدارهایی بیدارکننده است. در این نامه‌ها، نکات ظریف و دقیقی نهفته است که به‌طور ویژه مورد توجه پژوهشگرانی همچون مرحوم احمدی میانجی (۱۴۱۹ق) قرار گرفته است. هر یک از این نامه‌ها با «بسم الله الرحمن الرحيم» آغاز شده و در برخی از آن‌ها، پیامبر (ص) پس از ذکر نام خداوند، به ذکر نام خود پرداخته و مخاطب را با صراحت خطاب قرار داده است (دست‌نویس، ۱۳۹۶: ۶۳). از ویژگی‌های برجسته این نامه‌ها، می‌توان به بلاغت و فصاحت کم‌نظیر آن‌ها اشاره کرد؛ پیامبر (ص) در این مکاتبات، با بیانی مختصر و مفید، اصل مطلب را به‌گونه‌ای روشن و شفاف بیان کرده‌اند، از حشو و پراکنده‌گویی اجتناب ورزیده و الفاظی استوار و دل‌نشین به کار برده‌اند (هوشمند، ۱۳۸۰: ۱۸۹).

۵. یافته‌ها

۱.۵ بافت واژگانی مکاتیب الرسول

در تحلیل گفتمان انتقادی نامه‌های پیامبر (ص)، در این مرحله از بررسی، انتخاب واژگان و شیوه بیان جملات جایگاه ویژه‌ای دارد. در این بخش، مهم‌ترین مجموعه‌های واژگانی که از منظر صوری و شکلی در روند گفتمان تأثیرگذارند، به دقت مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. شاخص‌های اصلی این واژگان به شرح زیر است:

۲.۵ آغاز (بسم الله، من محمد ای، ذکر نام مخاطب)

پیامبر (ص) نامه‌های خود را به شیوه‌های مختلفی آغاز کرده است. ایشان نامه‌ها را بیشتر با نام خداوند و گاهی با نام خود و در مواردی بدون اشاره به نام آغاز نموده است. این روش‌ها بر اساس محتوای نامه و هدف آن متفاوت می‌باشد. در اکثر نامه‌های ارسالی به سران قبایل و کشورها با هدف دعوت به اسلام، پیامبر (ص) با نام خداوند آغاز کرده، سپس به معرفی خود پرداخته و در نهایت مخاطب را به اسلام دعوت نموده است. به‌عنوان نمونه اولین نامه پیامبر (ص) این‌گونه آغاز شده است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ قَارِسَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲).

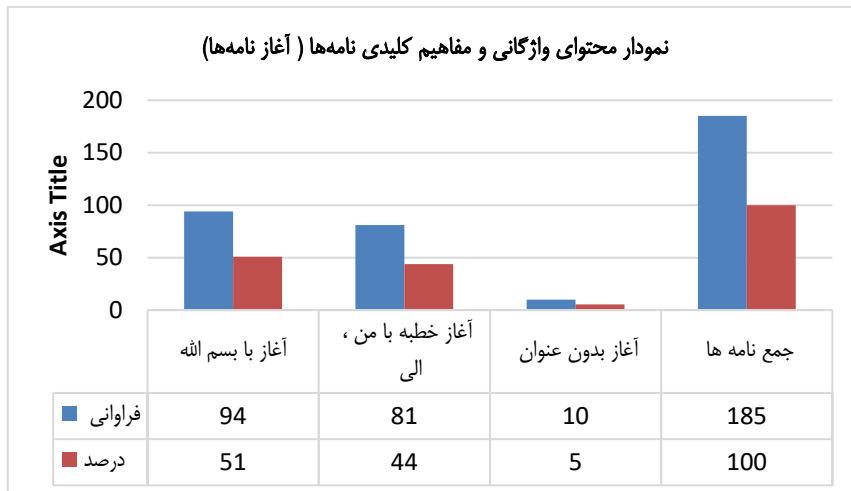
«از محمد رسول الله به کسری، پادشاه بزرگ فارس». از میان ۱۸۶ نامه‌ای که از پیامبر اکرم (ص) به یادگار مانده، ۹۷ نامه با عبارت «بسم الله الرحمن الرحيم» آغاز نشده است. این امر، اگرچه در نگاه نخست ممکن است سؤال برانگیز باشد، اما در بررسی عمیق‌تر و علمی آن، به حکمت‌ها و ظرایف نهفته در این رویکرد پی می‌بریم. برخی از این نامه‌ها، هرچند فاقد «بسم الله الرحمن الرحيم» در ابتدا هستند، اما در همان ابتدای نامه، مضامین حمد و ثنای خدای تعالی گنجانده شده است. این نکته نشان می‌دهد که پیامبر (ص) حتی در مواردی که از این عبارت خاص استفاده نکرده است، همچنان بر توحید و ستایش پروردگار تأکید داشته‌اند. استفاده از مضامین حمد، به نوعی جایگزین مناسبی برای «بسم الله الرحمن الرحيم» بوده و نشان از تعهد پیامبر (ص) به ذکر و یاد خداوند در مکاتبات خود دارد. در برخی دیگر از نامه‌ها، متن به کلی بدون «بسم الله الرحمن الرحيم» آمده است. در این موارد، می‌توان به شرایط خاص مکاتبه اشاره کرد. نامه‌هایی که به سران قبایل یا پادشاهانی ارسال شده که با فرهنگ اسلامی آشنایی نداشتند، یا حساسیت‌های خاص سیاسی و اجتماعی داشته‌اند، نامه‌ها با رویکردی متفاوت نگاشته شده‌اند. پیامبر (ص) با در نظر گرفتن موقعیت مخاطب، گاه از ذکر «بسم الله الرحمن الرحيم» در آغاز نامه خودداری می‌کردند تا از هر گونه سوءتفاهم یا واکنش منفی جلوگیری شود.

به‌طور کلی، این انتخاب‌های دقیق و هوشمندانه نشانگر آن است که پیامبر اسلام (ص) به مقتضای شرایط، و با درک عمیق از مخاطب و موقعیت، در نگارش نامه‌های خود از انعطاف و حکمت بهره می‌گرفتند. این شیوه، افزون بر حفظ اصول توحیدی و دینی، نشان از توجه عمیق ایشان به ارتباط مؤثر و تأثیرگذار با دیگران دارد.

پس از ذکر نام خدا، پیامبر اکرم (ص) برای اثبات رسالت و جایگاه معنوی و سیاسی خود از عناوین «رسول الله»، «عبدالله» و «نبی الله» استفاده می‌کرد. او تأکید می‌کرد که نامه‌ها از سوی فرستاده خدا و نوعی کلام الهی هستند. به‌عنوان نمونه نامه به جهینه این گونه آغاز شده است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. هَذَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ بِحَقِّ صَادِقٍ وَكِتَابٌ نَاطِقٌ مَعَ عَمْرٍو بْنِ مَرْةٍ لَجْهِنَّةَ بْنِ زَيْدٍ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۲۳۶/۳). این نامه‌ای است از خداوند عزیز از طریق پیامبرش برای عمرو بن مَرْة به جهینه بن زید.

نکته سوم در آغاز نامه‌های پیامبر (ص)، ذکر نام مخاطب است. پیامبر (ص) پس از یاد خدا و معرفی خود به عنوان فرستاده خداوند، مخاطب نامه را با توجه به مقام و منزلتش معرفی می‌کند. ایشان در نامه‌های خود به سران کشورها، از لحنی مؤدبانه و محترمانه استفاده می‌نماید (عاملی، ۱۳۹۳: ۶-۳۲). به‌عنوان مثال، در نامه به خسرو پرویز، او را «عظیم فارس» خطاب کرده است، که نشان‌دهنده احترام و جایگاه بالای مخاطب است. «مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارِس» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲). ایشان در این فراخوانی از واژه عظیم استفاده کرده است، که شمول معنایی بسیار بالاتری از ملک دارد.

به طور کلی سیر و روند نگارشی پیامبر (ص) در نامه‌ها این است که پس از معرفی خود، نام مخاطب را با توجه به جایگاهش (مثل ملک، عظیم، صاحب) ذکر کرده و سپس به نقطه اشتراک یا اختلاف و فحوای کلام می‌پردازد. در این نامه‌ها همواره اصل گفتمان محترمانه رعایت شده است. آن حضرت در بیشتر موارد بعد از ذکر نام اشخاص عبارت «سَلِّمُ اَنْتُمْ، سَلَامٌ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهُدٰی، سَلَامٌ عَلَیْکَ، سَلَامٌ عَلٰی مَنْ اَمَنَ، اَحْمَدُ اللّٰهَ اِلَیْکُمْ» را بکار برده است که بیانگر نوع گفتار و مقصود پیامبر(ص) از مکاتبه است. طبق آنچه در این مجموعه آمده است نحوه شروع نامه‌ها در قالب نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

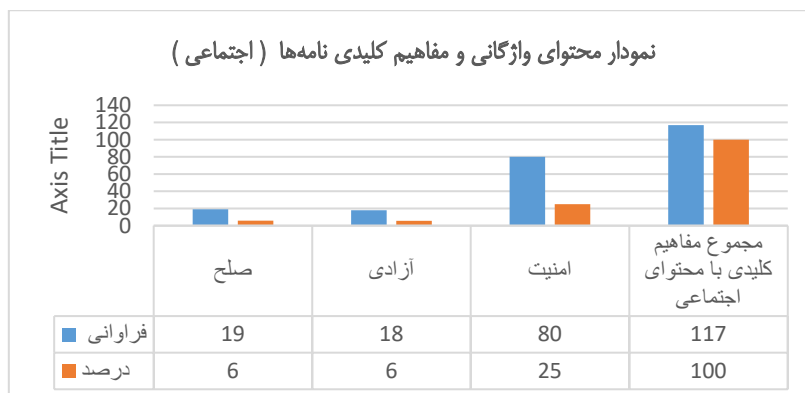
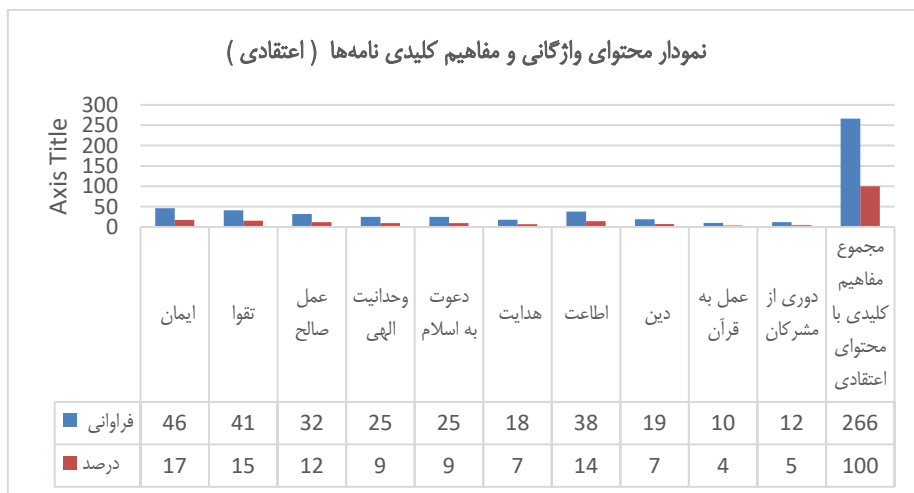

۳.۵ یافت واژگان اعتقادی در مکاتیب الرسول (دعوت به اسلام، وحدانیت الهی، هدایت، ایمان، اطاعت، تقوا، دین، قرآن، عمل صالح، گناه و دوری از مشرکان)

پیامبر(ص) در مکاتبه با سران قبایل به فراخوانی آنان و مردمانشان به سوی وحدانیت الهی اقدام نموده است. این فراخوانی در قالب واژگان مختلف و با استناد به محتوای قرآن کریم انجام شده است. در اولین نامه‌های پیامبر(ص) به سران، دعوت به دین اسلام عموماً با این ادبیات انجام شده است: «سَلَامٌ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهُدٰی، وَ اَمَنَ بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهِ، وَ شَهِدَ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیْکَ لَهُ، وَ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُوْلُهُ» (احمدی میانجی: ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲). در گام بعدی، چیدمان واژگان در گفتار پیامبر(ص)، نه تنها در شیوه دعوت بلکه در انتخاب و بیان واژه‌ها نیز تنوع و تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد. آن حضرت بر اساس زمان و مکان، از واژگانی با شمول و بار معنایی برجسته بهره می‌برد: «أَدْعُوْکَ بِدِعَایَةِ اللّٰهِ، أَدْعُوْکَ بِدِعَایَةِ الْاِسْلَامِ، قَدْ دَعَوْتُکَ اِلَی الْاِقْرَارِ، اِنِّیْ اَدْعُوْکَ اِلَی الْاِسْلَامِ، فَأَقْرَؤْا بِشَہَادَةِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، وَ اِنِّیْ اَدْعُوْکَ اِلَی اللّٰهِ، فَاِنِّیْ اَدَّکْرُکَ اللّٰهَ وَالْیَوْمَ الْاٰخِرَ، اِنِّیْ اُنْشِدُکُمْ بِاللّٰهِ، فَاِنِّیْ اَدَّکْرُکَ اللّٰهَ، اِنِّیْ اَمْرُتُکَ عَلٰی قَوْمِکَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۸۳/۲). «تو را به دعای خداوند می‌خوانم، تو را به دعای اسلام می‌خوانم، من تو را به پذیرش دعوت کرده‌ام، من تو را به اسلام دعوت می‌کنم، پس شهادت بدهید که هیچ خدای دیگری جز خداوند نیست. و من تو را به سوی خداوند دعوت می‌کنم،

زیرا من تو را به یاد خدا و روز قیامت می‌اندازم، من از تو به خداوند پناه می‌برم، زیرا من تو را به یاد خداوند می‌اندازم. من تو را بر قومات به فرمان آورده‌ام». دعوت، تذکر، اقرار، امر و انشاد واژگانی هستند که به بیان دعوت به سوی خداوند، اسلام و روز قیامت می‌پردازند. این واژگان به اشکال مختلف در دین اسلام به کار می‌روند و تمامی آنها مشترکاً به همراه اصطلاحات مرتبط نمایان شده‌اند. پیامبر (ص) برای دعوت خویش به اشکال گوناگونی عمل کرده است. آن حضرت در دعوت از پادشاه ایران، نجاشی دوم، حارث بن ابی شمر و برخی دیگر از سران، از لفظ ایمان به عنوان یک کلید واژه مقدماتی برای دعوت و البته نوعی نکته انگیزشی و ارشادی استفاده کرده و قبل از بیان دعوت خویش، ایمان به خدا و رسالت پیامبر(ص) را یک اصل کلی برای هدایت دانسته و سپس اعلام می‌دارد که با این مقدمه، ایشان در پی دعوت عامه مردم است: «سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، وَأَمَّنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَشَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ اللَّهِ» (احمدی میانجی: ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲). «سلام بر کسی که از هدایت پیروی کند، و به خدا و رسولش ایمان داشته باشد، و شهادت دهد که هیچ خدایی جز خدا وجود ندارد و او شریکی ندارد، و محمد بنده و رسول اوست. من تو را به دعوت خدا فرا می‌خوانم». پیامبر(ص) ایمان به خدا و نبوت را به عنوان راه هدایت معرفی کرده و بر یگانگی خداوند و رسالت خود تأکید کرده است. این مفاهیم را به عنوان مقدمه‌ای برای دعوت خود به اسلام مطرح کرده و آنها را به عنوان اصول اساسی ایمان و دعوت خود معرفی کرده است: «سَلِّمَ أَنْتُمْ مَا آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَأَنَّ اللَّهَ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ» (احمدی میانجی: ۱۴۱۹ق: ۳۳۶/۲). «تا زمانی که به خدا و رسولش ایمان داشته باشید، در صلح هستید، و این که خداوند تنهاست و شریکی ندارد». اطاعت از خداوند و رسول، و تقوا، به عنوان واژگانی مکمل و تقویت کننده دعوت و اسلام هستند. این واژگان نشان‌دهنده سازگاری و شمول معنایی دعوت و گفتمان پیامبر(ص) هستند، که ایشان در نامه‌ها آن‌ها را به عنوان عنصر اساسی در جذب افراد به اسلام مورد تأکید قرار داده است. نامه به مسیلمه کذاب یکی از مصادیق این امر است: «سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (احمدی میانجی: ۱۴۱۹ق: ۳۸۳/۲). «سلام بر کسی که هدایت را پیروی کرده است. پس از آن، بدانید که زمین از آن خداوند است و او آن را به هر کدام از بندگان که بخواهد به ارث می‌دهد و عاقبت از آن پرهیزگاران است».

در نمودار زیر فراوانی کاربرد واژگان در حوزه اعتقادی و اجتماعی به تصویر کشیده شده است.

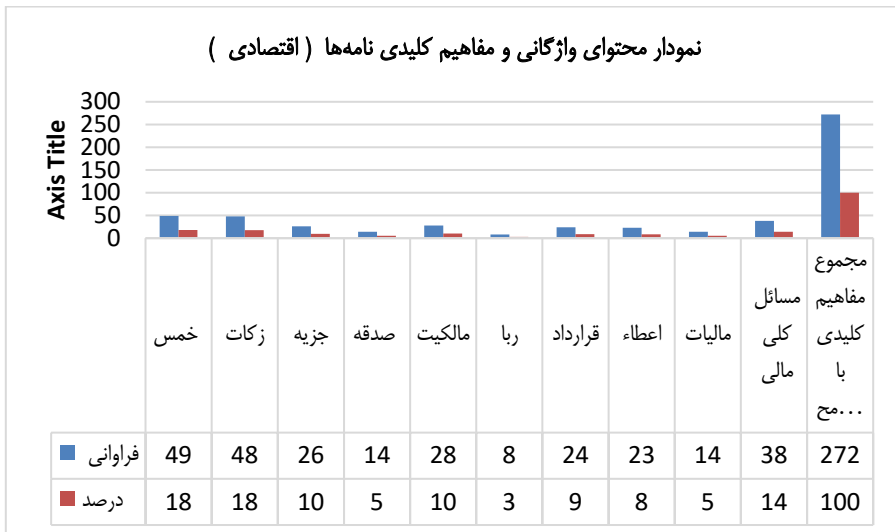

۴.۵ بافت واژگان اقتصادی در مکاتیب الرسول (خمس، زکات، جزیه، صدقه، مالکیت، ربا، قرارداد و اعطاء) اولین نشانه‌های گفتمان اقتصادی پیامبر(ص) را در نامه‌های آن حضرت به سران می‌بینیم، که ضمن تبیین دین آسمانی بر این نکته تأکید می‌کنند که شرط امان یافتن، ورود به دین اسلام است، و کسانی که از این امر سرپیچی کنند تنبیه خواهند شد و نوع تنبیه از جنس مالی و اقتصادی است. در نامه ایشان به قیصر روم نوع نگرش پیامبر(ص) به مسئله اقتصاد قابل ملاحظه است: «مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى صَاحِبِ الرُّومِ: إِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى الْإِسْلَامِ، فَإِنْ أَسْلَمْتَ فَلَكَ مَا لِلْمُسْلِمِينَ وَعَلَيْكَ مَا عَلَيْهِمْ، فَإِنْ لَمْ تَدْخُلْ فِي الْإِسْلَامِ فَأَعْطِ الْجَزِيَّةَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۲/۴۱۰). «از محمد رسول الله به صاحب روم: من تو را به اسلام دعوت می‌کنم. اگر مسلمان شوی، حقوق و وظایفی همانند مسلمانان خواهی داشت. اگر به اسلام وارد نشوی، جزیه بده». در این نامه پیامبر (ص) بعد از دعوت مستقیم به اسلام، ضمن اشاره به آیه قرآنی به پادشاه روم یادآور شده که یا اسلام را بپذیرد و در خیل مسلمین وارد شود

و یا پرداخت جزیه را تقبل نماید. دلیل اینکه پیامبر(ص) در اولین گام از جزیه و از این لفظ و پیشنهاد استفاده کرده کاملاً مشخص است. آن حضرت در نامه به یحٰنه بن رُوْبَه نیز روش مسالمت آمیز و حل و فصل مسئله به شیوه‌ای غیر از جنگ را برگزیده است، و با پیشنهاد جزیه مسئله جهاد و جنگ را منتفی کرده است. «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكُمْ إِلَى عِبَادَةِ اللَّهِ مِنْ عِبَادَةِ الْعِبَادِ، وَأَدْعُوكُمْ إِلَى وَلايَةِ اللَّهِ مِنْ وَلايَةِ الْعِبَادِ، وَإِنْ أَبَيْتُمْ فَالْجَزْيَةَ، فَإِنْ أَبَيْتُمْ أَذَنْتُكُمْ بِحَرْبٍ، وَالسَّلَامُ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۸۹/۲). «بعد از این، من شما را به پرستش خداوند به جای پرستش بندگان و به ولایت خداوند به جای ولایت بندگان دعوت می‌کنم. اگر نپذیرید، جزیه بپردازید، و اگر همچنان امتناع ورزید، اعلام جنگ می‌کنم، والسلام». در گفتمان اقتصادی پیامبر (ص)، واژگانی مانند جزیه، خمس، زکات و صدقه به عنوان ابزارهای بازدارنده و تنبیهی مطرح شده‌اند، که در کنار دیگر احکام مالی اسلام، مثل زکات، به تفصیل تبیین شده‌اند. زکات به عنوان یک اصطلاح اقتصادی اساسی، در نامه‌های پیامبر(ص) به عنوان راهی برای هدایت و سعادت مطرح شده است: «أَنَّ اللَّهَ هَدَاكَ بِهَدَاةٍ إِنْ أَصْلَحْتَ وَأَطَعْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَأَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَآتَيْتَ الزَّكَاةَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۶۲/۲-۴۶۳). «بی‌گمان، خداوند تو را به هدایت خود راهنمایی کرده است، اگر تو اصلاح کنی و از خدا و پیامبرش اطاعت کنی و نماز را به‌جا آوری و زکات را بپردازی». این مسئله و این معنا از زکات در موارد زیادی در نامه‌های پیامبر(ص) تکرار شده است. یکی دیگر از مسائل مهم اقتصادی و مالی در گفتمان پیامبر(ص) که ارتباط تنگاتنگی با مسئله اسلام و ایمان و دین دارد و به عبارت دیگر نشانگر ارتباط عمیق بین مسائل دینی و اقتصادی است، بحث ملکیت و مالکیت در گفتمان پیامبر(ص) در جامعه آن روز است. پیامبر(ص) در نامه‌هایی که مضمون ملکیت و مالکیت داشته است، از واژه امنه، امان و حرف لام مالکیت استفاده نموده، تا نشان دهد که مالکیت به نوعی با امنیت همراه است و شرط مالکیت داشتن، امان و امنیت است و این امان و امنیت نیز در پرتو ایمان و اسلام به دست می‌آید. از سوی دیگر در نامه‌هایی با مضمون ملکیت و مالکیت، شرط مالک بودن، رعایت احکام و مسائل شرعی و پرداخت وجوهات شرعی از جمله خمس و زکات است. آن حضرت در نامه به رَبِيعَةُ بِنْتُ ذِي مَرْحَب می‌فرماید: «إِنَّ لَهُمْ أَمْوَالَهُمْ، وَنَحْلَهُمْ، وَرَقِيقَهُمْ، وَأَبَارَهُمْ، وَشَجَرَهُمْ، وَمِيَاهَهُمْ، وَسَوَاقِيَهُمْ، وَنَبْتَهُمْ، وَشَرَاجِعَهُمْ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۱۴۵/۳). «آنها اموال خود، زنبور عسل، بردگان، چاه‌ها، درختان، آب‌ها، کانال‌ها، و گیاهان خود را دارند». می‌بینیم که پیامبر(ص) از لام مالکیت استفاده کرده است و با آوردن اسامی معطوف به هم و به صورت تیتروار نحوه مالکیت را با ذکر همه جزئیات مشخص کرده است. بحث اعطاءات و قراردادهای نیز یکی دیگر از مسائل مالی است که پیامبر(ص) در آنها دقت نظر داشته است. ایشان واژگان مختلفی چون «أَعْطَى، أَنْطَى، وَهَبَ، هَدَى، أَقْطَعَ، أَخْفَرَ» را به تناسب مورد اعطایی مورد استفاده قرار داده است. این سلسله از واژه‌ها بیشتر در فصل چهارم و بحث واگذاری‌های پیامبر(ص)، به بعد دیده می‌شود. ایشان در نامه به حرام بن عبد عوف(۴۴۱) نوع واگذاری، میزان و ضمانت آن را بیان نموده است: «إِنَّهُ أَعْطَاهُ أَذَمًّا، وَمَا كَانَ لَهُ مِنْ شَوَاقٍ، لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يَظْلِمَهُمْ، وَلَا يَظْلِمُونَ أَحَدًا. وَكَتَبَ خَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ» (احمدی میانجی،

۱۴۱۹ق: ۴۳۴/۳). «به او غذایی داد که گوشت و مغز استخوان نداشت (کنایه از چیز بی‌ارزش یا کم‌محتوا)، هیچ‌کس حق ندارد به آن‌ها ظلم کند، و آن‌ها نیز به کسی ظلم نمی‌کنند».

در این نامه پیامبر (ص) کلام خود را با جملات اسمیه شروع کرده و ملکی را واگذار نموده و شرط بقای ملکیت را ظلم نکردن دانسته است. ایشان این نوع ادبیات را با افعال مضارع بیان نموده تا ابتدا امر را تأکید کرده باشد و سپس حکم را استمرار ببخشد. در نمودار زیر بافت واژگانی اقتصادی در گفت‌وگو پیامبر (ص) به تصویر کشیده شده است.

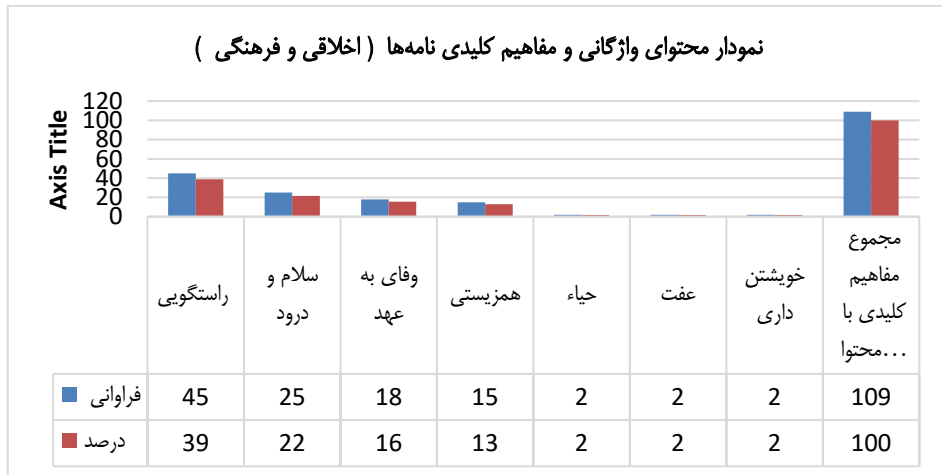
۵.۵. بافت واژگان اخلاقی و فرهنگی (راستگویی، سلام و درود، وفای به عهد، همزیستی، حیا، عفت و خویشتنداری)

نکته اول در بافت واژگان اخلاقی و فرهنگی پیامبر (ص) رعایت ادب و احترام نسبت به مخاطب است، که تقریباً در همه نامه‌های آن حضرت قابل مشاهده است. آغاز نامه با یاد و نام خداوند و بیان رسالت پیامبر (ص) و سلام و درود خود اولین نشانه رعایت ادب و احترام از جانب پیامبر (ص) نسبت به مخاطب است. آن حضرت از آغاز تا انتهای کلام خود از دایره ادب و احترام خارج نمی‌شود، و در این شیوه بیان از قالب‌های مختلفی استفاده می‌کند. نوع گفتار پیامبر (ص) در مورد نو مسلمانان و مشرکانی که قصد دارند آنها را به دین اسلام دعوت کنند، کاملاً متفاوت است. پیامبر (ص) در بسیاری از نامه‌های خود به سران قبایل و کشورها از تضمین‌های قرآنی استفاده کرده است تا هم رعایت ادب و احترام شده باشد، هم معنویت و دعای خیر در محتوای مکاتبه قرار گیرد و هم پیامی انگیزشی برای دعوت به دین جدید باشد. در نامه به سران کشورها، پیامبر (ص) از تضمین قرآنی «سَلَامٌ عَلَى مَنْ آتَبَعَ الْهُدَى» استفاده کرده است. این بیان برای دعوت آغازین آن حضرت به کار گرفته شده و گاهی در کنار آن یا به جای آن از «سَلَامٌ أَنْتُمْ» استفاده شده است. هر دو عبارت معنای مشابهی دارند و محتوای گفتمانی یکسانی را

انتقال می‌دهند. در این بیان و معنا، سلام و درود و امنیت برای کسانی است که راه هدایت و رسالت را بپذیرند و از آن پیروی کنند.

علاوه‌براین، نوع بیان و برداشت از واژه سلام، جمله «سَلَامٌ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهَدٰی» در پایان برخی نامه‌های پیامبر(ص) برای تأکید بیشتر و تفهیم معنا و مضمون نامه نیز آمده است. پیامبر(ص) از عبارت «سَلَامٌ عَلَیْكُمْ» یا «سَلَامٌ عَلَیْكَ» در نامه‌های خود به افراد و مجموعه‌ها نیز استفاده کرده است. این بیان بیشتر برای کسانی به کار رفته است که یا اسلام آورده‌اند یا امید زیادی به اسلام آوردن آنان وجود دارد. گاهی نیز پیامبر(ص) واژه سلام را در مفهوم کامل دعا به کار گرفته و آن را برای مخاطب خویش به شکل کامل دعایی استفاده کرده است. نامه آن حضرت به اَسِيْحَبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ از مصادیق این امر است: «وَالسَّلَامُ عَلَیْكَ وَعَلٰی قَوْمِكَ الْمُؤْمِنِیْنَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۷۸/۲). گاهی نیز سلام به عنوان خاتمه کلام و پایان نامه به کار گرفته شده است. در این معنا، «سلام» بیشتر برای خاتمه مورد استفاده قرار گرفته و به نوع مخاطب بستگی ندارد، چرا که هم برای مشرکان و هم برای مؤمنان و مسلمانان به کار رفته است؛ مانند نامه پیامبر (ص) که به زُرْعَةُ بْنُ ذِی یَزَن ارسال فرمود: «وَإِنِّیْ قَدْ أَرْسَلْتُ إِلَیْكُمْ مِنْ صَالِحِیْ أَهْلِیْ وَأَوْلٰی دِیْنِهِمْ فَأَمْرُكُمْ بِهِ خَیْرٌ، فَإِنَّهُ مَنظُورٌ إِلَیْهِ. وَالسَّلَامُ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۵۷۹/۲). «من کسی از صالحان خانواده‌ام و وفاداران به دینشان را به سوی شما فرستاده‌ام. شما را به نیکی کردن به او توصیه می‌کنم، زیرا او مورد توجه است. والسلام». پیامبر(ص) از واژه صدق و مشتقات آن به عنوان پیش‌شرطی برای امان و امنیت استفاده کرده است و در بیشتر مواردی که این مفهوم را به کار گرفته، صداقت و راستی در ایمان و اسلام را شرط امان و امنیت دانسته است. در نامه به عبدالله و وقاص پسران قمامه و قوم آن‌ها (۴۵۲/۱۱۰۷)، پیامبر(ص) به شرط اینکه وقاص و قبیله‌اش در اسلامشان صادق باشند، زمینی (یا آبی) در نزدیکی مکه به آن‌ها اعطا نمود. وفای به عهد در کنار راستی و راستگویی مجموعه‌ای واژگانی را تشکیل داده که به یک معنا و مضمون درونی و اخلاقی اشاره دارد. در این‌گونه نامه‌ها، وفای به عهد در کنار صداقت محرک و ابزاری برای سنجش میزان ایمان مخاطب نامه است. در نامه به حضرت فاطمه (س) (۱۰۰۰/۶۰۸) و نامه‌های دیگر از جمله به وائل، معاذ بن جبل و... نیز پیامبر(ص) به مسائل اخلاقی مهمی پرداخته است، که بیشتر واژگان آن پیرامون اکرام همسایه، میهمان، سخن نیک، حیا، و دوری از گفتار ناپسند و دروغگویی است. «قَالَ مُحَمَّدُ النَّبِیُّ (صَلٰی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ): «لَیْسَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ مَنْ لَا یَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ، وَمَنْ كَانَ یُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ فَلَا یُؤْذِی جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ یُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ فَلَیْقُلْ خَیْرًا أَوْ یَسْكُتْ، إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰی یُحِبُّ الْخَیْرَ الْحَلِیْمَ الْمُتَعَفِّفَ، وَیَبْغِضُ الْفَاحِشَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۵۷۵/۳). «از مؤمنان نیست کسی که همسایه‌اش از آزار او در امان نباشد. هر کس که به خدا و روز آخرت ایمان دارد، همسایه خود را آزار ندهد، و هر کس که به خدا و روز آخرت ایمان دارد، سخن خوب بگوید یا سکوت کند، و هر کس که به خدا و روز آخرت ایمان دارد، با میهمان خود به خوبی رفتار کند. خداوند خیرخواهان، صبوران و باعفتان را دوست دارد، و از ناسزاگویان بیزار است».

بافت واژگان اخلاقی و فرهنگی در نامه‌های پیامبر(ص) در نمودار زیر به تصویر کشیده شده است.

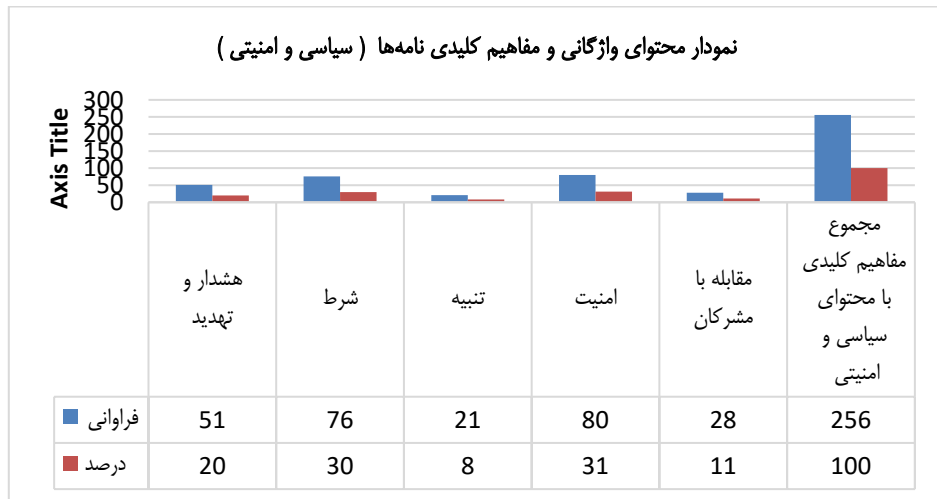

۶.۵ کلید واژگان سیاسی و امنیتی (هشدار و تهدید، شرط، تنبیه، امنیت، جنگ و مقابله با مشرکان)

در اولین نامه‌های پیامبر(ص) که تحت عنوان دعوت به اسلام و نامه به سران کشورهاست، نوع نگاه آن حضرت در بکارگیری هشدار و تنبیه در قالب واژگان معنوی به وضوح قابل مشاهده است. ایشان در مکاتبات واژه «إِثْم» را برای هشدار و تنبیه به کار گرفته است. در نامه به پادشاه ایران، تهدید جنبه معنوی داشته و عقوبت عدم پذیرش اسلام ماندن بر گناه مجوسیت است. در این مقطع، نوع نگاه پیامبر(ص) در استفاده از واژگان متناسب با مفهوم به خوبی مشهود است. در حقیقت عبارت «فَعَلَيْكَ إِثْمُ الْمَجُوسِ» خود کتاب، فرمان، و یا نامه‌ای است که در آن هر آنچه که پیامبر(ص) باید بیان کند، وجود دارد. این گونه از نامه‌نگاری به طور ضمنی تنبیه، هشدار و تهدید را در ذهن خواننده القا می‌کند: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارِسَ: سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَسْلِمَ تَسْلَمَ، فَإِنْ أَبَيْتَ فَعَلَيْكَ إِثْمُ الْمَجُوسِ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲). «از محمد رسول الله به کسری، پادشاه بزرگ فارس: سلام بر کسی که از هدایت پیروی کند، مسلمان شو تا در امان باشی. و اگر امتناع کنی، گناه مجوس بر گردن تو خواهد بود». استفاده از تحذیر و اغراء در فرایند دعوت و برحذر داشتن از سرپیچی نسبت به دعوت به اسلام و به‌کارگیری واژه «اثم» در نامه به پادشاهان ایران و مصر (إِثْمُ الْمَجُوسِ و إِثْمُ الْقَبِطِ) بیانگر زبان ناشی از عدم پذیرش اسلام است. این اشاره به دو جنبه مادی و معنوی اثم است و در بیانی دیگر، در بخشی دیگر از معادل و هم‌معنای این اصطلاح‌ها استفاده شده است. پیامبر(ص) در مکاتبات با دیگر کشورها عدم پذیرش اسلام را برابر با شقاوت دانسته که شقاوت هم چیزی جز ماندن بر گناه مجوسیت و قبطیت نیست: مکاتبه‌ای که در ادامه ذکر شده، یکی از مصادیق این نگرش نزد پیامبر(ص) است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى صَاحِبِ مِصْرَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَنِي رَسُولًا، فَإِنْ فَعَلْتَ سَعْدَتَ وَإِنْ أَبَيْتَ شَقِيتَ وَالسَّلَامُ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۱۸/۲). «از جانب رسول خدا به حاکم مصر: اما بعد، خداوند مرا

۱۸۶/۳). «بی‌تردید، آنچه از زمین خود که بر آن اسلام آورده، برای اوست، به شرطی که به خداوند یکتا که هیچ شریکی ندارد، ایمان بیاورد». همچنین، زمانی که پیامبر(ص) در نامه‌های خود به کارگزاران و قبایل قصد اعطای چیزی مثل زمین، مرز، مالیات، برده و یا هرچیز دیگر را داشته، این واژه را به کار می‌برده است.

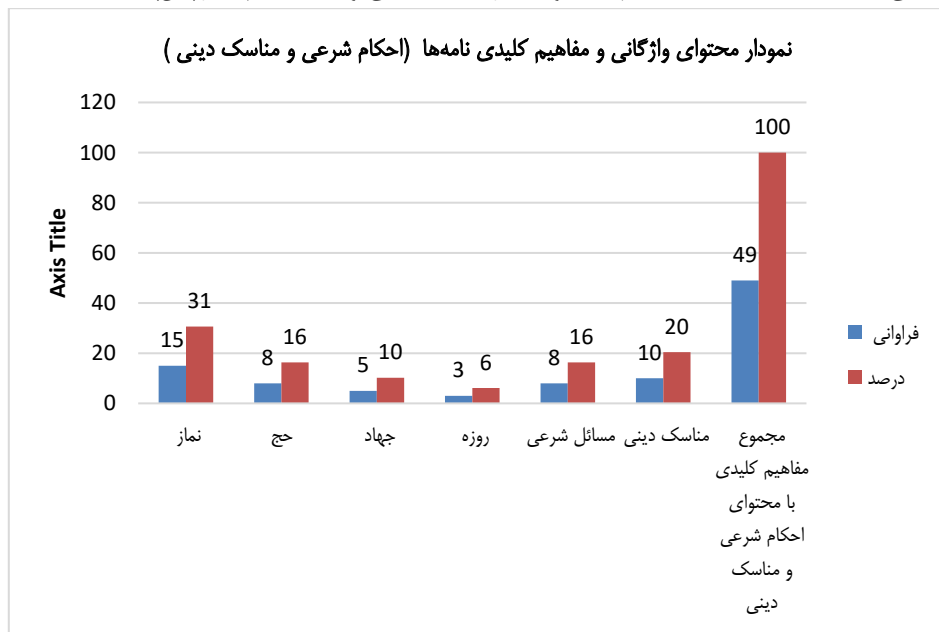
دوری از مشرکین دیگر کلیدواژه‌ای است که پیامبر(ص) در نامه‌های خود از آن سخن به میان آورده است. این نگرش بیانگر ایدئولوژی آن حضرت می‌باشد که در نامه‌های ایشان به منصف ظهور رسیده است. مشرک در نامه‌های پیامبر(ص) لفظ مقابل مسلم است و دوری از مشرک بیانگر نوع نگاه و گفتمان پیامبر(ص) با مومن و مسلم است. در دیدگاه پیامبر(ص) و در نامه‌های ارسالی ایشان، دوری از مشرکان پیش شرط و یکی از شروط اصلی پذیرش اسلام و بهره‌مندی از امنیت است. علاوه بر آن، پیامبر(ص) رسالت الهی خود را بر مبنای دستور قرآن کریم، دوری از مشرکان و جنگ با کفار بنا نهاده است. ایشان در ابتدای امر، برای دوری از مشرکان بنا بر رسالت الهی، از واژه «مقاتله» استفاده نمود، تا بدین صورت به فعالیت و کار خود صبغه الهی بخشد، و این تفکر را به مخاطب القاء نماید که هر فعل و قولی که از پیامبر(ص) سر می‌زند، از جانب خداست. «أَنْزَلَ عَلَيَّ كِتَابًا قُرْآنًا مُبِينًا، وَأَمَرَنِي بِالْإِعْذَارِ وَالْإِنْدَارِ وَمُقَاتَلَةِ الْكُفَّارِ، حَتَّى يَدِينُوا بِدِينِي وَيَدْخُلَ النَّاسُ فِيهِ» (احمدی میانجی: ۱۴۱۹ق: ۴۱۸/۲). «بر من کتابی نازل کرده، قرآنی آشکار، و به من دستور داده است که اتمام حجت کنم، و بیم دهم، و با کافران بجنگم، تا به دین من ایمان بیاورند و مردم به آن وارد شوند». پس در اولین قدم با دو واژه «مقاتله» و «کفار» روبرو هستیم. مقاتله و کفار در نامه‌های پیامبر(ص) به اشکال مختلف و با هم‌نشینی معنایی ذکر شده‌اند، که البته در نامه‌ها با توجه به نوع مخاطب از تفاوت‌هایی برخوردار هستند. در ابتدای دعوت، با توجه به اینکه مخاطبان غیر مسلمان بوده‌اند، از واژه‌های «مقاتله» و «کفار» استفاده شده است، تا شدت برخورد با مخالفان اسلام بیان گردد. پیامبر(ص) برای اثبات و تاکید مدعای خود و در برخورد با کفار گاهی بجای کلام خود، از کلام قرآن کریم استفاده کرده است. آن حضرت در نامه دعوت قیصر روم به اسلام، مستقیماً از لفظ قرآن کریم در برخورد با کفار و کسانی که با اسلام مقابله می‌کنند استفاده نموده است: «فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۱۰/۲). «پس خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: با کسانی که به خدا و روز آخرت ایمان نمی‌آورند، بجنگید». در ادامه نمودار فروانی کاربرد این واژگان در گفتمان پیامبر(ص) قابل مشاهده است.

۷.۵ کلید واژگان دینی (نماز، روزه، حج، جهاد، مسائل شرعی، مناسک دینی)

در گفتمان و خطاب‌های پیامبر(ص) به سران کشورها، طوایف، کارگزاران، افراد عادی و به طور کلی در همه نامه‌های پیامبر(ص)، مسائل دینی و احکام و شرعیات توأم با سایر مسائل اقتصادی و سیاسی ذکر شده است و به نوعی لازم و ملزوم همدیگر می‌باشند. در این بخش، مجموعه واژگان دینی، فحوای گفتمانی و شیوه به کارگیری آنها را بررسی می‌کنیم. اقامه نماز در کنار سایر مسائل شرعی به ویژه مسائل مالی مانند زکات، از مهمترین دستورها و کارکردهای دینی است، و پذیرش دین و ایمان به خدای تعالی در گفتمان پیامبر(ص) پیش شرط مهمی برای برخورداری از امان نامه، مالکیت و ... است. آن حضرت در نامه به اسیخ بن عبدالله، وی را به اقامه نماز و پرداخت زکات و دوستی با مومنان دعوت کرده و قوم او را بنی عبدالله خوانده است، و از او می‌خواهد که قومش را به کارهای نیک دستور دهد و بر او و قوم مومنش درود می‌فرستد: «وَأَوْصِيكَ بِأَحْسَنِ الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ، وَقُرَابَةِ الْمُؤْمِنِينَ، وَإِنِّي قَدْ سَمِيتُ قَوْمَكَ بَنِي عَبْدِ اللَّهِ، فَمَرْهُمْ بِالصَّلَاةِ وَبِأَحْسَنِ الْعَمَلِ، وَأَبْشِرْ، وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى قَوْمِكَ الْمُؤْمِنِينَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۷۸/۲). «و تو را به بهترین چیزی که بر آن هستی، یعنی نماز و زکات، و پیوند با مؤمنان سفارش می‌کنم. و من قوم تو را بنی عبد الله نامیده‌ام، پس به آنان امر کن که نماز بگزارند و بهترین اعمال را انجام دهند. مژده باد بر تو، و سلام بر تو و بر قوم مؤمنت». در این نامه، نماز و زکات با هم و در کنار هم قرار گرفته و نماز تحت عنوان «أَحْسَنِ الْعَمَلِ» معرفی شده است. همانگونه که اشاره شد، نماز در کنار سایر شرعیات، به ویژه زکات آمده است، تا دید و نگاه اجتماعی و اعتقادی و اقتصادی پیامبر(ص) را روشن نماید. در نامه‌های مختلف، این تکرار و هم‌نشینی وجود دارد. از مصادیق این امر می‌توان به نامه به ملوک حمیر، به عمرو بن حزم، به مصعب و به ملوک عمان اشاره کرد. در این نامه‌ها، به تفصیل در مورد مناسک دینی و واجبات مذهبی سخن به میان آمده است. شیوه آمادگی و آداب نماز و نوع پوشش، دعوت به سوی ذات اقدس الهی و پرهیز از طائفه‌گرایی و مبارزه با مشرکین، دائم الوضو بودن و شیوه صحیح وضو، خضوع و خشوع در

رکوع و سجود، برایابی نماز در اوقات مشخص شده، تطهیر و غسل بدن، غسل و نماز روز جمعه، شیوه تقسیم غنایم و دادن خمس و زکات اموال و ... از مهمترین این دستورات است، که بیانگر هم‌نشینی واژگان مربوط به نماز با سایر دستورات الهی است. در نامه به پادشاهان عمان نیز این هم‌نشینی را مشاهده می‌کنیم: «مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ رَسُولِ اللَّهِ لِعِبَادِ اللَّهِ الْأَسْبَاطِيِّينَ - مَلُوكِ عُمَانَ أَسَدِ عُمَانَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ - إِنَّهُمْ إِنْ آمَنُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ، وَآتَوْا الزَّكَاةَ، وَأَطَاعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۱۱۸/۳). «از محمد، پیامبر و رسول خدا، به بندگان خدا، اسبذی‌ها - پادشاهان عمان، شیران عمان، کسانی که در بحرین هستند - اگر ایمان بیاورند و نماز بگزارند و زکات بدهند و از خدا و رسولش پیروی کنند». توجه به کلید واژه‌های «نماز»، «زکات» و «جهاد» برای داخل شوندگان در حکومت اسلامی و از طرفی توجه به امنیت آن‌ها، وجه غالب بیشتر نامه‌هایی است که در آن از شرعیات و مسائل دینی صحبت به میان آمده است. همچنین، «خمس»، «زکات» و «نماز» از کلید واژه‌های اساسی است که همیشه در کنار هم آمده و بیانگر اندیشه دینی و اقتصادی پیامبر(ص) است.

۸.۵ ساختار نحوی

اولین نکته در ارتباط با ساختار نحوی نامه‌ها، نمودار ساختاری و زمان‌بندی جملات و افعالی است که در نامه‌های پیامبر(ص) به کار رفته است. به عنوان اولین مشخصه نوع جملات و نوع افعال مورد استفاده در نامه‌ها، نشان دهنده نوع گفتمان و اهداف پیامبر(ص) در القای خطاب است. جملات استفاده شده در نامه‌ها بیشتر اسمیه هستند، به گونه‌ای که تعداد جملات اسمیه تقریباً دو برابر جملات فعلیه هستند. این نوع ساختار بر معانی کلمات و تثبیت افکار نویسنده تأکید دارد. از ابتدای نامه‌ها، به‌ویژه در نامه‌های ارسالی به سران کشورها، نوع جملات بیان‌کننده تأکید پیامبر(ص) بر معنا و تثبیت آن است.

در این نامه‌ها، ابلاغ رسالت در قالب جملات اسمیه بیان می‌شود، تا تأکید بر معنا و تثبیت آن صورت گیرد: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى كِسْرَى عَظِيمٍ فَارِس: سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، وَأَمَّنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَشَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۱۶/۲). «از محمد، پیامبر خدا، به کسری، پادشاه بزرگ پارس: سلام بر کسی که هدایت را پیروی کند و به خدا و رسولش ایمان آورد و شهادت دهد که هیچ معبودی جز خداوند یگانه‌ای که شریک ندارد وجود ندارد و محمد، بنده و پیامبر اوست». در متن این نامه جمله اسمیه که با مبتدا و خبر آغاز شده است «سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى» (سلام بر کسی که هدایت را پیروی کرد) می‌باشد. این جمله اسمیه با "سلام" به عنوان مبتدا آغاز شده است. همچنین جمله «وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ» (و اینکه محمد بنده و فرستاده اوست) نیز جمله اسمیه است، که با «أَنَّ» آغاز شده و «مُحَمَّدًا» اسم آن می‌باشد.

در باب تأکید جمله اسمیه بر معنا و ثبیت آن، لازم به ذکر است که در زبان عربی، جملات اسمیه به‌عنوان یکی از الگوهای مهم گفتمانی، نقش بسزایی در تاکید معنا ایفا می‌کنند. این جملات از دو بخش اصلی یعنی مبتدا و خبر تشکیل شده‌اند و به دلیل ساختار محکم و استوار خود، برای بیان مفاهیم کلیدی و تثبیت معانی بنیادی به کار می‌روند. یکی از ویژگی‌های برجسته جملات اسمیه، تاکید قوی بر ثبات و پایداری معناست. زمانی که سخن‌وران عرب قصد دارند بر امری محقق شده، دائمی و غیرقابل تغییر تاکید کنند، از جملات اسمیه استفاده می‌کنند. به عنوان مثال، جمله‌ای مانند «اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (خداوند آمرزنده و مهربان است) به‌وضوح بر پایداری و استمرار صفات الهی تاکید می‌ورزد. این نوع از جملات اسمیه، معنا را نه تنها بیان می‌کنند، بلکه آن را به گونه‌ای مستحکم و تغییرناپذیر ارائه می‌دهند. از منظر معناشناسی، جملات اسمیه بیشتر به تاکید بر تثبیت حقیقت و واقعیت (العدالة) اساس المجتمع، استمرار و پایداری (الصبر مفتاح الفرج) و بیان هویت و ماهیت (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) می‌پردازند. به این ترتیب، استفاده از جملات اسمیه در زبان عربی ابزاری قدرتمند برای تاکید بر معانی عمیق و ماندگار است. این ساختار، به نویسندگان و سخن‌وران امکان می‌دهد تا پیام‌های خود را با اطمینان و اقتدار بیشتری به مخاطبان منتقل کنند.

این نوع بیان در تمامی نامه‌های ارسالی به سران کشورها مشهود است. در برخی از نامه‌ها، علاوه بر اسمیه بودن، خود جمله اسمیه با استفاده از ادوات تأکید، بیان شده است. نامه ارسالی به مقومس یکی از مصادیق این نوع از مکاتبه است که در آن ابلاغ فرمان با حروف مشبیه‌بالفعل آغاز شده است: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى صَاحِبِ مِصْرَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَنِي رَسُولًا، وَأَنْزَلَ عَلَيَّ كِتَابًا قُرْآنًا مُبِينًا» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۱۸/۲). «از جانب پیامبر خدا به صاحب مصر: اما بعد، خداوند مرا به عنوان پیامبر فرستاده و کتابی نازل کرده است، قرآنی روشن». در این متن «أَمَّا» در جمله «أَمَّا بَعْدُ» و «إِنَّ» در جمله «فَإِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَنِي رَسُولًا» حروف مشبیه‌بالفعل هستند. در «الکتاب» سیبویه و در «المقتضب» ابن أنباری و در «النحو الوافی» عباس حسن در بخش جمله‌های اسمیه و

خبری و کاربردهای آن بر این مسئله تاکید شده است که: از نظر نحوی، استفاده از جملات اسمیه و خبری در جاهایی که نیاز به تأکید و تثبیت است، اتفاق می‌افتد. به عنوان نمونه این مکاتبه با عبارت «هَذَا كِتَابٌ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَيَّ...» شروع شده است. استفاده از جملات شرطی و اسمیه برای تأکید بر پیمان و تثبیت و تحکیم مالکیت قوم بر زمین و مایملک خود در بیشتر نامه‌ها، به‌ویژه نامه‌های واگذاری و امان‌نامه‌ها، بر سایر جملات غلبه دارد. از مصادیق این امر می‌توان به نامه به گروهی از همدان اشاره کرد: «عَلَى أَنْ لَهُمْ فِرَاعَهَا وَوَهَاطَهَا وَعَزَّازَهَا مَا أَقَامُوا الصَّلَاةَ، وَآتَوُا الزَّكَاةَ، يَأْكُلُونَ عَقَافَهَا، وَيَرْعُونَ عَقَافَهَا، لَنَا مِنْ دَفْئِهِمْ وَصِرَامِهِمْ مَا سَلَمُوا بِالْمِيثَاقِ وَالْأَمَانَةِ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳/۳۷۶). «بر این اساس که برای آن‌ها حق تصرف و بهره‌برداری از آن است، مادامی که نماز را برپا کنند و زکات بدهند. آن‌ها از ثمرات آن استفاده می‌کنند و از برکت‌های آن بهره‌مند می‌شوند. در مقابل، ما از گرما و سرما آن‌ها در صورتی بهره‌مند خواهیم شد که به پیمان و امانت پایبند باشند». و این جلوه در بیشتر نامه‌ها تکرار شده است مانند نامه به جهینه: «إِنَّ لَكُمْ بَطُونَ الْأَرْضِ وَسُهُولَهَا، وَتِلَاعَ الْأَوْدِيَةِ وَظُهُورَهَا عَلَى أَنْ تُرْعَوْا نَبَاتَهَا، وَتَشْرَبُوا مَاءَهَا عَلَى أَنْ تُؤَدُّوا الْخُمْسَ، وَتُصَلُّوا الْخُمْسَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳/۲۲۶). «برای شما حق استفاده از بطن‌های زمین و دشت‌های آن، و دامنه‌های دره‌ها و ارتفاعات آن‌ها محفوظ است، مشروط بر این که گیاهان آن را چرا کنید و از آب آن بنوشید، به شرط آن که خمس را بپردازید و پنج نماز را به جا آورید». پیامبر(ص) با استفاده از ترکیب تأکیدی حروف مشبیه‌بالفعل و لای نفی جنس در جملات بر امر و تضمین عهد تأکید می‌کند. این ساختار در نامه‌هایی که آن حضرت امری را در آن منظور کرده و یا عهدی بسته و یا فرمانی داده، مشاهده می‌شود. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كِتَابٌ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ لِفَتَاهِ أَسْلَمَ إِنِّي أُعْتَقُكَ لِلَّهِ عَقَقًا مَبْتُولًا، اللَّهُ أَعْتَقَكَ وَلَهُ الْأَمْنُ عَلَى وَعَلَيْكَ، فَأَنْتَ حُرٌّ لَا سَبِيلَ لَأَحَدٍ عَلَيْكَ إِلَّا سَبِيلُ الْإِسْلَامِ وَعِصْمَةُ الْإِيمَانِ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳/۴۰۷). «از محمد، پیامبر خدا، به برده‌ام اسلم: من تو را برای خدا به طور کامل آزاد می‌کنم. خداوند تو را آزاد کرده و نعمت او بر من و بر توست. پس تو آزاد هستی و هیچ راهی برای کسی بر تو جز راه اسلام و حفظ ایمان وجود ندارد».

در متن فوق پیامبر (ص) با استفاده از ترکیب حروف مشبیه‌بالفعل و «لا»ی نفی جنس برای تأکید بر امر و تضمین عهد استفاده کرده است. حرف مشبیه‌بالفعل «إِنَّ» برای تأکید و تقویت معنا به کار رفته است و به معنای «مسلماً» و «بی‌گمان» است. هنگامی که این حرف در جمله به کار می‌رود، معنا تقویت شده و مفهوم جمله به عنوان واقعیتی ثابت معرفی می‌شود. از سوی دیگر «لا»ی به کار رفته در این نامه به معنای نفی جنس است و مفهوم جمله را به کلی منفی کند، یا نشان می‌دهد که آن مفهوم عمومیت ندارد. ترکیب «إِنَّ» با «لا»ی نفی جنس به کار رفته در نامه بالا با مضاعف کردن تأکید مفهوم موردنظر گوینده را با شدت بیشتر برجسته می‌نماید. بنابراین استفاده از ترکیب «إِنَّ» و «لا» در جملات برای تأکید بر امر و تضمین عهد به معنای تأکید بر وجوب عمل به دستورات و شروط

است. این ترکیب باعث می‌شود که دستورات به صورت غیرقابل انکار و جدی تلقی شوند و رعایت آنها الزامی به نظر برسد.

نحوه بیان افعال همانند دیگر نامه‌ها به صورت منفی و امری منفی است که غالباً در فرامین حکومتی دیده می‌شود، اما با ارائه جملات شرطی، به اجرایی شدن عهده اشاره می‌شود. در نامه به مهری بن ابی‌ایض آمده است که: «هَذَا كِتَابٌ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ لِمَهْرِي بْنِ الْأَبِيضِ عَلَى مَنْ آمَنَ بِهِ مِنْ مَهْرَةٍ إِنْهُمْ لَا يُؤْكَلُونَ، وَلَا يَغَارُ عَلَيْهِمْ، وَلَا يَعْزُكُونَ وَعَلَيْهِمْ إِقَامَةُ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ، فَمَنْ بَدَّلَ فَقَدْ حَارَبَ اللَّهَ وَمَنْ آمَنَ بِهِ فَلَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، اللَّفْظَةُ مُؤَدَّاهُ وَالسَّارِحَةُ مُنَدَّاهُ، وَالتَّثَقُّفُ السَّيِّئَةُ، وَالرَّفَثُ الْفُسُوقُ وَكَتَبَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ الْأَنْصَارِيَّ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۰۹/۳). «این نوشته‌ای است از محمد، پیامبر خدا، به مهری بن ابی‌ایض و کسانی که به او ایمان دارند از قوم مهره: آن‌ها مورد آسیب قرار نمی‌گیرند، مورد حمله واقع نمی‌شوند و مورد تعدی قرار نمی‌گیرند و بر آن‌ها اجرای احکام اسلامی لازم است. هر کس تغییر دهد، با خدا جنگیده است و هر کس به او ایمان بیاورد، در امان خدا و پیامبرش است. گمشده باید به صاحبش برگردانده شود و حیوانات آزاد باید رها باشند. فساد و بی‌ادبی مضر است و بی‌حرمتی و نافرمانی زشت است. نوشته شده توسط محمد بن مسلمة انصاری». استفاده از لام مالکیت یکی از ساختارهای نحوی متداول در نامه‌های پیامبر(ص) است. ایشان در بیشتر نامه‌های قراردادی و نامه‌های مربوط به اعطیات برای تثبیت مالکیت و یا تقدیم چیزی به مخاطب از این ترکیب استفاده می‌کند. این استفاده همچنین به رعایت امر اختصاری از نظر دستوری کمک می‌کند و مالکیت به طور محتوایی تثبیت می‌شود. لازم به ذکر است که در زبان عربی امر اختصاری به نوعی از امر اطلاق می‌شود که به صورت مختصر و بدون بیان جزئیات اضافی بیان شود، و برای توصیف دستورات یا خواسته‌هایی به کار می‌رود که به طور مستقیم و کوتاه ارائه می‌شوند. از ویژگی‌های امر اختصاری کوتاه بودن، واضح بودن و عدم پرداختن به جزئیات است. امر اختصاری در جایی که نیاز به صرفه‌جویی در وقت و سادگی ارتباط وجود دارد، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

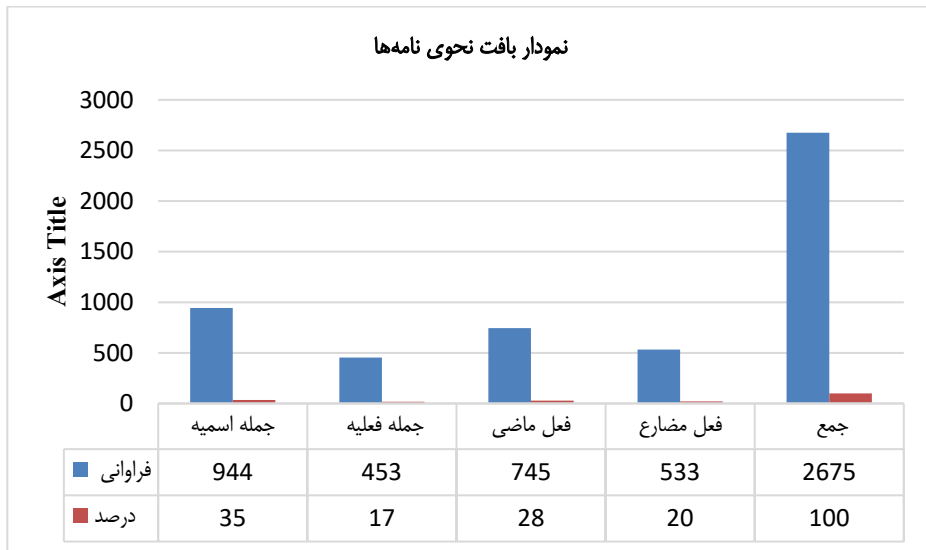
در بیشتر نامه‌ها استفاده از جملات شرطی و تنبیه‌های ضمنی مادی و معنوی، بسامد بالایی دارد. نامه پیامبر(ص) به هرقل، امپراتور روم از مصادیق این نوع نامه‌نگاری است: «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلِمٌ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ إِيْمُ الْأَرَبِيِّينَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۳۹۰/۲) «اما بعد، من تو را به دعوت اسلام فرا می‌خوانم. مسلمان شو تا در امان باشی، اگر مسلمان شوی، خداوند به تو دو برابر پاداش خواهد داد. اما اگر روی گردان شوی، گناه اریسی‌ها بر گردن تو خواهد بود». در این نامه جمله شرطی «اگر اسلام بیاوری، رستگار خواهی شد» در برگزیده شرط و نتیجه آن است، و جمله گناه اریسی‌ها بر عهده تو خواهد بود مشتمل بر تنبیه ضمنی و تأکید بر عواقب عدم پذیرش می‌باشد. به طور کلی، می‌توان ویژگی‌های غالب در ساختار نحوی نامه‌های پیامبر(ص) را چنین برشمرد: برای ثبوت عهده از جمله اسمیه استفاده شده است، با جملات شرطیه بر عهده تأکید شده است، با حروف مشبیه بالفعل و جملات شرطیه عهده تضمین و تأکید شده

است، جملات اسمیه با فعل مضارع به کار رفته است، از تکرار و تأکید بهره گرفته شده است، و تضاد، مترادف، سجع و واژگان دارای شمول معنایی به کار برده شده است. در ادامه برای توضیح بیشتر مطلب برای برخی از موارد مثالی ذکر شده است.

در نامه آن حضرت به مقوقس آمده است که: «فَإِنْ فَعَلْتَ سَعِدْتَ وَإِنْ أَبَيْتَ شَقِيتَ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۴۱۸/۲). اگر چنین کنی، خوشبخت خواهی بود، و اگر امتناع کنی، بدبخت خواهی شد. در این جمله، تضاد میان «سَعِدْتَ» و «شَقِيتَ» استفاده شده است. این تضاد برای تأکید بر رابطه مستقیم بین پذیرش اسلام و سعادت‌مندی به کار رفته است. با این شیوه، پیامبر (ص) تلاش کرده است تا تأثیر کلام خود را بر روی مخاطب افزایش دهد و انتخاب واضحی میان دو وضعیت متضاد ارائه دهد. نمونه مترادف در نامه پیامبر (ص) به علاء بن حضرمی کلمه‌های «فاسمعوا له و أطيعوا» به عنوان مترادف استفاده شده‌اند. لازم به ذکر است که هرچند صاحبان لغت‌نامه‌های تخصصی تفاوت‌های معنایی جزئی میان این دو واژه قائل هستند، اما به طور عمومی به عنوان مترادف به کار رفته‌اند تا تأکید بیشتری بر لزوم اطاعت از فرستاده پیامبر (ص) داشته باشند.

سجع به تطابق آوایی و موسیقایی میان واژگان در پایان جملات گفته می‌شود. نمونه سجع در نامه پیامبر (ص) به بنی قنان بن یزید الحارثیین عبارت‌های: «أقاموا الصلاة و أتوا الزکاة» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۲۵۹ / ۳) می‌باشد. سجع در نامه آن حضرت به برجسته‌سازی پیام توحیدی کمک می‌کند، و با موسیقی کلامی ایجاد شده، باعث تأثیر عمیق‌تر بر مخاطب می‌شود.

شمول معنایی یکی از پدیده‌های زبان‌شناختی است که در آن یک واژه یا عبارت، معنایی عام‌تر یا کلی‌تر از واژه یا عباراتی دیگر دارد. به عبارت دیگر، معنای واژه‌های شامل معنای واژه‌های دیگر می‌شود. نمونه شمول معنایی، در نامه پیامبر (ص) به جناده الأزدی و قوم و پیروان اوست. «مَا أَقَامُوا الصَّلَاةَ، وَآتَوُا الزَّكَاةَ، وَأَطَاعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَأَعْطَوْا مِنَ الْمَغَانِمِ خُمُسَ اللَّهِ وَسَهْمَ النَّبِيِّ، وَفَارَقُوا الْمُشْرِكِينَ فَإِنَّ لَهُمْ ذِمَّةَ اللَّهِ وَذِمَّةَ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ» (احمدی میانجی، ۱۴۱۹ق: ۱۴۷ / ۳). «اگر نماز را برپا کنند و زکات را بدهند و از خدا و پیامبرش اطاعت کنند و از غنایم، خمس خدا و سهم پیامبر را بدهند و با مشرکان جدا شوند، آنگاه در امان خدا و امان محمد بن عبدالله خواهند بود». شمول معنایی بین «أقام الصلاة» و «أطاع الله و رسوله» قابل مشاهده است، که «أقام الصلاة» یک مصداق خاص از «أطاع الله و رسوله» است، که به فهم دقیق‌تر و کامل‌تر پیام کمک می‌کند. استفاده از صنایع ادبی یادشده علاوه بر زیباسازی کلام، باعث افزایش تأثیرگذاری پیام شده است، و به پیامبر (ص) این امکان را داده است که در شرایط مختلف، با مخاطبان گوناگون به صورت مؤثر و قوی ارتباط برقرار کنند. نمودار زیر نشان‌دهنده کاربردهای مختلف جملات و افعال در نامه‌های پیامبر (ص) است.

۶. نتیجه‌گیری

از نظر واژگانی، پس از بررسی نامه‌های پیامبر، در هفت مجموعه واژگانی متفاوت نتایج زیر به دست آمد: در بخش آغازین نامه‌ها، پیامبر(ص) در نامه‌های خود به سران قبایل و کشورها و نامه‌های تبلیغی، سلسله مراتب را رعایت کرده است، تا شیوه رسالت خود را به مخاطبان نشان دهد. آن حضرت در بیش از نیمی از نامه‌ها کلام خود را با نام خداوند شروع و خود را به عنوان فرستاده خداوند معرفی می‌کند، سپس با احترام به فراخوانی مخاطب می‌پردازد. در مجموعه واژگان اعتقادی، واژگانی مانند ایمان، تقوا، اطاعت، عمل صالح، وحدانیت الهی، دعوت به اسلام، دین، هدایت، دوری از مشرکان و عمل به قرآن بررسی و تحلیل شده است. در نامه‌های پیامبر(ص)، ایشان با استناد به محتوای قرآن کریم، از سران کشورها و مردمان آن دیار به ایمان به وحدانیت الهی و هدایت دعوت می‌کند. در مجموعه واژگان اجتماعی، واژگانی مانند صلح، آزادی، امنیت، عدالت، وحدت، حق، دوری از ظلم و ستم مورد بررسی قرار گرفته است. آن حضرت در مکاتبات خود به اصلاح امور و پرداختن به کارهای نیکو و عمل صالح دعوت می‌کند و بر امنیت و آرامش تاکید می‌نماید. آزادی اعم از آزادی اعتقادی و مسائل مرتبط با آن تا آزادی در ابعاد مختلف اجتماعی در حجم گسترده‌ای در نامه‌های پیامبر(ص) استفاده شده است. در بخش اقتصادی، واژگانی مانند خمس، زکات، جزیه، صدقه، مالکیت، ربا، قرارداد، اعطاء، مالیات و سایر مسائل مالی بررسی شده است. پیامبر(ص) از نظر معنایی و واژگانی در تبیین و تفصیل این امور دقت داشته و توانایی گفتمانی خود را در این زمینه به نمایش گذاشته است. پنجمین مجموعه واژگانی در گفتمان پیامبر، به واژگان اخلاقی مانند راستگویی، وفاداری به عهد، سلام و درود، همزیستی، حیا، عفت و خویشنداری اختصاص دارد. پیامبر(ص) از واژه صدق و مشتقات آن به عنوان پیش‌شرطی برای امان و امنیت استفاده کرده و در بیشتر موارد، صداقت و راستی را شرط امان و امنیت دانسته است.

سیاست یکی از مسائل مهم در گفتمان پیامبر(ص) است که از نظر واژگانی نیز در قالب‌های متنوعی به تصویر کشیده شده است. این مجموعه شامل هشدار و تهدید، شرط، تنبیه، امنیت، جهاد، جنگ و مقابله با مشرکان است، که به اشکال مختلف و با واژگان متنوع در نامه‌ها به کار رفته است. در این بخش، پیامبر(ص) با استفاده از واژگان دارای شمول معنایی و بار معنایی بالا، به القای افکار خود می‌پردازد. دعوت به اسلام بر پایه اصولی است که پیامبر(ص) برای القای آن به مخاطب از راهبردهای سیاسی کاربردی استفاده می‌کند. این دعوت با هشدار، إغراء، تحذیر، تنبیه، امنیت، و جنگ در هم آمیخته شده است، به نحوی که ایشان با بکارگیری این واژگان، اندیشه و ایده خود را به مخاطب القا می‌کند.

آخرین مجموعه واژگانی در سطح توصیف، واژگان دینی و مسائل مربوط به برخی دستورات از دین اسلام است، که در قالب واژگانی چون نماز، روزه، حج، جهاد، و سایر مسائل شرعی و مناسک دینی ارائه شده است.

در پایان، ذکر این نکته حائز اهمیت است که پیامبر(ص) از ابزارهای مختلفی برای تأکید بر معنا و تثبیت مفهوم نزد مخاطب خود استفاده کرده است. جمله‌های اسمیه در نامه‌ها بیشترین فراوانی را دارد. استفاده از افعال گذشته بیانگر رویدادهایی هستند که قبلاً به وقوع پیوسته‌اند. این افعال به متن اعتبار و قطعیت می‌بخشند. لازم به ذکر است که در زبان عربی، افعال ماضی برای بیان رویدادها و اتفاقاتی به کار می‌روند که در زمان گذشته رخ داده‌اند. افعال ماضی به گونه‌ای عمل می‌کنند که وقوع رویداد را به عنوان یک حقیقت قطعی و غیرقابل تغییر نشان می‌دهند. این ویژگی به متن قدرت و اطمینان می‌بخشد، زیرا نشان می‌دهد که گوینده یا نویسنده در وقوع آن رویداد تردیدی ندارد. به عبارت دیگر، استفاده از فعل ماضی، علاوه بر بیان اینکه یک رویداد در گذشته رخ داده است، تضمینی بر این موضوع است که این رویداد به طور قطعی و کامل رخ داده و به پایان رسیده است. این امر می‌تواند تأثیر روانی خاصی بر مخاطب بگذارد، چرا که به جای آنکه درباره امکان وقوع رویداد صحبت شود، وقوع آن به عنوان یک واقعیت قطعی ارائه می‌شود. در آیه ۱ سوره نصر آمده است: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ». در این آیه، فعل ماضی «جاء» (آمد) استفاده شده است، در حالی که این آیه به یک رویداد آینده (فتح مکه) اشاره دارد. این بیان گذشته‌نگر به این منظور است که نشان دهد این رویداد به طور قطع و حتمی رخ خواهد داد، گویی که همین الان هم رخ داده است. این ویژگی در مکاتیب الرسول اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا به این امکان را به وجود می‌آورد که وقایع با اطمینان کامل به مخاطب ارائه شوند. از سوی دیگر، افعال مضارع به عنوان افعالی که به زمان حال یا آینده اشاره می‌کنند، حسی از زنده بودن، پویایی و جریان داشتن را بیان می‌کنند. زیرا به نوعی مخاطب را به حال و آینده پیوند می‌دهند و او را در جریان رویدادها قرار می‌دهند. استفاده از افعال مضارع و گذشته در کنار هم به پیامبر(ص) این امکان را می‌دهد که به طور مؤثری میان رویدادهای جاری و گذشته تمایز قائل شود و حس زنده بودن و قطعیت را به طور همزمان منتقل کند. این ترکیب به ایجاد یک روایت پویا و واقعی کمک می‌کند، و

به‌طور همزمان حال و گذشته را به خوبی بازنمایی می‌کند. همچنین، استفاده از ترکیب‌های دعایی در نامه‌ها نقش مهمی در برجسته کردن مفاهیم و تقویت آن‌ها دارد. ترکیب‌های دعایی غالباً با آرزو، دعا، و درخواست خیر همراه هستند که می‌توانند بار عاطفی زیادی را ایجاد نمایند. این نوع جملات، به دلیل ساختار و معنای خاص خود، تأثیرگذاری مطلوبی بر مخاطب دارند و به واژگان اجازه می‌دهند تا نقش خود را به وضوح و با قدرت بیشتری ایفا کنند.

۷. پیشنهادات

مکاتیب الرسول به‌عنوان یکی از ارزشمندترین اسناد تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اسلام، حاوی مفاهیم کلیدی و مهمی است که می‌تواند در فرهنگ سازی در سطوح اجتماعی و مدیریتی تأثیرگذار باشد. شناسایی و تفسیر این مفاهیم کلیدی در مکاتیب الرسول می‌تواند به شیوه زیر به فرهنگ سازی در سطح جامعه کمک نماید.

- تفسیر و تبیین نقش مفاهیم مذکور در مکاتیب الرسول برای توسعه فردی و ارتقای روابط اجتماعی در جامعه؛
- آموزش و ترویج مفاهیم اخلاقی، سیاسی و مدیریتی مورد استناد در مکاتیب‌الرسول در محیط‌های مدیریتی و سازمانی؛
- ترسیم الگوهای رهبری مبتنی بر اصول و مفاهیم ارزشمند مطرح شده در مکاتیب‌الرسول؛
- آموزش و ترویج ارزش‌های انسانی و اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های مکاتیب‌الرسول در مدارس، دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه و مراکز آموزشی و فرهنگی.

منابع فارسی

- قرآن کریم. ترجمه انصاریان، حسین (۱۳۸۳). قم: اسوه.
- ابراهیم، عزالدین، علینقیان، حسین (۱۳۹۳). پژوهشی در نامه‌های پیامبر (ص). آینه پژوهش، ۲۵ (۱۴۷)، ۴۴-۳۷.
- آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۸۵). تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- آقاگل‌زاده، فردوس، غیاثیان، مریم‌سادات (۱۳۸۶). رویکردهای غالب در تحلیل گفتمان انتقادی. زبان و زبان‌شناسی، ۳ (۵)، ۵۴-۳۹.
- ابن منظور، جمال‌الدین محمد بن مکرم (۱۴۰۵ق). لسان العرب. قم: نشر ادب الحوزه.
- احمدی میانجی، علی (۱۴۱۹ق). مکاتیب الرسول صلی الله علیه و آله و سلم، قم: دارالحدیث.
- بهرام‌پور، شعبانعلی (۱۳۷۹). درآمدی بر تحلیل گفتمان. مجموعه مقالات گفتمان و تحلیل گفتمانی. تهران: فرهنگ گفتمان.
- حنفی، حسن (۱۹۹۸م). تحلیل خطاب العربی. عمان: جامعه فیلادلفیا.
- دبیرمقدم، محمد (۱۳۷۸). زبان‌شناسی نظری. تهران: انتشارات سخن.

- پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، دوره ۴، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴
- دست‌ان، ابراهیم (۱۳۹۶). روش‌شناسی آیت‌الله میانجی در تألیف کتاب مکاتیب الرسول. عیار پژوهش در علوم انسانی.
- رستم‌پور، رقیه، پیغامی، مینا (۱۳۹۰). تحلیل گفتمان اشعارسمیع القاسم براساس رویکرد بینافردی. نقد ادب معاصر عربی، ۲(۱)، ۱۵۱-۱۷۳.
- عاملی، سعیدرضا، موسویان، سیده مریم (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان نامه‌های پیامبر به سران سه کشور ایران، روم و حبشه. قم: پژوهشنامه تبلیغ و ارتباطات دینی.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۰). گفتمان و جامعه. تهران: نشر نی.
- فالور، راجر، یاکوبسن، رومن، لاج، دیوید، بری، پیتر (۱۳۶۹). زبان‌شناسی و نقد ادبی. ترجمه مریم خوزان و حسین پاینده. تهران: نشر نی.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). تحلیل گفتمان انتقادی. ترجمه فاطمه شایسته پیران و دیگران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- قبادی، حسینعلی، آقاگل‌زاده، فردوس، دسپ، سید علی (۱۳۸۸). تحلیل گفتمان غالب در رمان سووشون سیمین دانشور. نقد ادبی، ۲(۶)، ۱۴۹-۱۸۳.
- مقدادی، بهرام (۱۳۷۸). فرهنگ اصطلاحات ادبی از افلاطون تا عصر حاضر. تهران: فکر روز.
- مک‌دانل، دایان (۱۳۸۰). مقدمه‌ای بر نظریه‌های گفتمان، ترجمه حسینعلی نوذری. تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- میلز، سارا (۱۳۸۲). گفتمان. ترجمه فتاح محمدی. زنجان: نشر هزاره سوم.
- نیستانی، محمود (۱۳۸۳). تحلیل گفتمان انتقادی در عمل: (تفسیر، تبیین و جایگاه تحلیل‌گر). تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- هوشمند، مهدی (۱۳۸۰). معرفی کتاب مکاتیب الرسول. قم: دار الحديث.
- یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۸۳). گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی. تهران: هرمس.

References

- Ahmadi Miyanji, A. (1419). *Makatib al-Rasul Salallahu 'Alaihi wa Alihi wa Sallam*. Qom: Dar al-Hadith. [In Persian]
- Ameli, S. R., Mousavian, S. M. (2015). *Discourse Analysis of Prophet's Letters to the Leaders of Iran, Rome, and Abyssinia*. Qom: Research Journal of Religious Communication and Propagation. [In Persian]
- Aqagolzadeh, F. & Ghiasyian M. S. (2007). "Dominant Approaches in Critical Discourse Analysis." *Language and Linguistics*. 3(5), 39-54. [In Persian]
- Aqagolzadeh, F. (2006). *Critical Discourse Analysis*. Tehran: Scientific and Cultural Publications.

- Azadanlou, H. (2001). *Discourse and Society*. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Bahrampour, Sh. A. (2000). "Introduction to Discourse Analysis". *Collection of Articles on Discourse and Discourse Analysis*. Tehran: Culture of Discourse Publications. [In Persian]
- Dabir Moghadam, M. (1999). *Theoretical Linguistics*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Dastalan, I. (2017). *Methodology of Ayatollah Miyanji in Writing the Book Makatib al-Rasul: A Study in Humanities*. Qom: Research Journal of Religious Communication and Propagation. [In Persian]
- Fairclough, N. (2000). *Critical Discourse Analysis*. Translated by Fatemeh Shayesteh Piran et al. Tehran: Media Studies and Research Center. [In Persian]
- Fowler, R; Jacobsen, R., Laj, D., & Bree, P. (1990). *Linguistics and Literary Criticism*. Translated by Maryam Khoozan and Hossein Payandeh. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Hanafi, H. (1998). *Arabic Discourse Analysis*. Oman: Philadelphia University.
- Hoshmand, M. (2001). *Introduction to the Book Makatib al-Rasul*. Qom: Dar al-Hadith. [In Persian]
- Ibn Manzur, J. M. M. (1405). *Lisan al-Arab*. Qom: Adab al-Hawzah Publications. [In Persian]
- Ibrāhim, E., & Alinaqiān, H. (2014). A Research on the Letters of the Prophet (PBUH). *Ayeneh-ye- Pazhoohesh*, 25(147), 27-44.
- McDonald, D. (2001). *An Introduction to Discourse Theories*. Translated by Hossein Ali Nozari. Tehran: Culture of Discourse Publications.
- Mills, S. (2003). *Discourse*. Translated by Fatah Mohammadi. Zanzan: Hezareh Sowm. [In Persian]
- Moqaddasi, B. (1999). *Dictionary of Literary Terms from Plato to the Present*. Tehran: Fekr-e Rooz. [In Persian]
- Nistani, M. (2000). *Critical Discourse Analysis in Practice: Interpretation, Explanation, and the Role of the Analyst*; Critical Discourse Analysis by Norman Fairclough. Tehran: Media Studies and Research Center. [In Persian]
- Rostampour, R. & Payghami, M. (2011). Discourse analysis of Metafunction in Samih Alqasem's Poems. *Journal of The Journal of New Critical Arabic Literature*, 2(1), 151-173. [In Persian]
- Yar-Mohammadi, L. (2004). *Common and Critical Discourse Analysis*. Tehran: Hermes. [In Persian]